

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის დეპარტამენტი

რეზო ტაკიძე

„ქობულეთის ქვეყანა“

(ისტორიულ-არქეოლოგიური გამოკვლევა)

სპეციალობა: არქეოლოგია

ანოტაცია

წარმოდგენილია არქეოლოგიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის
მოსაპოვებლად

ბათუმი

2020

სადისერტაციო ნაშრომი შესრულებულია ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის დეპარტამენტში.

სამეცნიერო ხელმძღვანელი:

ნანა ხახუტაიშვილი

უცხოელი შემფასებლები:

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი

მაიკლ ვიკერსი

ოქსფორდის უნივერსიტეტის პროფესორი (დიდი ბრიტანეთი)

შემფასებლები:

გიორგი თავამაიშვილი

ისტორიის დოქტორი, ბსუ-ს ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ისტორიისა და არქეოლოგიის განყოფილების მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი

დავით მინდორაშვილი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს ეროვნული მუზეუმი. ოთარ ლორთქიფანიძის სახელობის არქეოლოგიური კვლევის ინსტიტუტის წამყვანი მეცნიერ თანამშრომელი

ომარ ნიშნიანიძე

ისტორიის დოქტორი, ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი.

სადისერტაციო ნაშრომის დაცვა შედგება 2020 წლის 19 დეკემბერს, 13:00 საათზე, 37-ე აუდიტორიაში, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის სადისერტაციო საბჭოს მიერ შექმნილი სადისერტაციო კომისიის სხდომაზე.

მისამართი: ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, წინოშვილის ქ. N35, აუდიტორია N32

სადისერტაციო ნაშრომის გაცნობა შეიძლება ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ილია ჭავჭავაძის ბიბლიოთეკაში, ხოლო სადისერტაციო ნაშრომის ანოტაციისა – ამავე უნივერსიტეტის ვებ-გვერდზე www.bsu.edu.ge

სადისერტაციო საბჭოს მდივანი:

ფილოლოგიის დოქტორი, ბსუ ასოცირებული პროფესორი

ნათია ფარტენაძე

შესავალი

საკვლევი თემის აქტუალობა. ნაშრომში წარმოდგენილია სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ერთ-ერთი მიკრორეგიონის, პირობითად „ქობულეთის ქვეყნის“ ისტორიულ-არქეოლოგიური გამოკვლევა უძველესი დროიდან განვითარებული შუა საუკუნეების ჩათვლით.

ქობულეთი ჩვენი ქვეყნის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი რეგიონთაგანია და ისტორიული კოლხეთის ნაწილს წარმოადგენს. არქეოლოგიური კვლევა-ძიებისას მოპოვებული მასალების და შემთხვევითი აღმოჩენების მიხედვით დღეისათვის დასტურდება მიკრორეგიონის ცხოვრებისა და განვითარების უწყვეტობა და მისი გარკვეული წვლილი მთლიანად მხარის ისტორიულ-კულტურულ განვითარებაში.

ჩვენი საკვლევი მიკრორეგიონის ისტორია, ნიკო ბერძენიშვილის სახელობის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტისა და ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის მრავალწლიანი მუშაობის შედეგად გამდიდრდა ისტორიული, არქეოლოგიური, ეთნოლოგიური, ლინგვისტური და სხვა სახისმასალებით; მათ, შორის მნიშვნელოვანია არქეოლოგიური მიმართულება, რომელიც ჩვენი თვალსაზრისით, შედარებით კარგადაა წარმოდგენილი. თუმცა, გარკვეული პერიოდები, ჩვენი მოსაზრებით, შედარებით კარგადაა წარმოდგენილი. თუმცა, გარკვეული პერიოდები, ჩვენი მოსაზრებით, საჭიროებდა უფრო ღრმა და საფუძვლიან შესწავლას. ამასთან, უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგიერთი ეტაპი თითქმის გამოუკვლეველი რჩებოდა. ჩვენი მიზანი იყო აღნიშნული ხარვეზების შევსება ახალი მასალით და რეგიონის ისტორიის შეუსწავლელი ეტაპების გამოკვლევა.

უნდა აღინიშნოს, რომ ქობულეთის „ქვეყნის“ შესწავლას საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპოდენტმა დავით ხახუტაიშვილმა სპეციალური გამოკვლევა მიუძღვნა. სამწუხაროდ დიდმა მეცნიერმა ამ მიკრორეგიონის მხოლოდ ერთი მონაკვეთის ისტორიის შესწავლა და გამოქვეყნება მოასწრო (მოულოდნელი გარდაცვალების გამო). ამასთან, მის მიერ მომზადებული მონოგრაფიის გამოქვეყნებიდან თითქმის სამ ათეულ წელზე მეტი პერიოდი გავიდა.

კვლევის მიზნები და ამოცანები: სადისერტაციო ნაშრომის მიზანია წარმოვადგინოთ ქობულეთის, როგორც მიკრორეგიონის ისტორიული განვითარება თითოეულ საკვლევ ეტაპზე და გამოკვეთოთ მისი წვლილი და მონაწილეობა მთლიანად მხარის ისტორიულ განვითარებაში, რომელიც ეყრდნობა, როგორც გამოქვეყნებულ, ასევე, გამოუქვეყნებელ ახალ მასალებს.

ჩვენ ამოცანად დავისახეთ გაგვეგრძელებინა დიდი მეცნიერის, დავით ხახუტაიშვილის მიერ დაწყებული საქმე, გაგვემდიდრებინა ახალი მასალით მის მიერ გამოკვლევული პერიოდები. ასევე, შეგვესწავლა ამ მიკრორეგიონის განვითარების მომდევნო საინტერესო ეტაპები.

ნაშრომის მთავარი ამოცანაა, არქეოლოგიური კვლევა-ძიებისას მოპოვებული ახალი მასალების, შემთხვევითი აღმოჩენებისა და სხვა მონაცემების საფუძველზე, წარმოვადგინოთ ქობულეთის „ქვეყნის“ ისტორია, მისი წვლილი და მნიშვნელობა მთლიანად მხარის ისტორიულ განვითარებაში.

მეცნიერული სიახლე და მნიშვნელობა: წინამდებარე ნაშრომის მომზადებისას ვიხელმძღვანელებთ ქობულეთის „ქვეყნის“ შესახებ დაგროვილი მეტად მდიდარი მასალით, რომელიც ერთ-ერთი მთავარი ფაქტორი გახდა საფუძველიანად გაგვეფართოვებინა და განგვეხილა ცალკეული პერიოდების შესწავლისას წამოჭრილი საკითხები. ნაშრომში, ასევე, წარმოდგენილი და შესწავლილია ჩვენს მიერ აღნიშნულ მიკრორეგიონში ჩატარებული ბოლოდროინდელი ექსპედიციების დროს გამოვლენილი ძეგლები დაახალი მასალები, რომლებიც შეავსებენ ჩვენს ცოდნას აღნიშნული მხარის შესახებ.

სადისერტაციო ნაშრომში უახლესი მონაცემების საფუძველზე წარმოდგენილია აღნიშნული მიკრორეგიონის მოსახლეობის სამეურნეო, სოციალური და კულტურული განვითარების ზოგიერთი მხარის მეცნიერულად შესწავლის მცდელობა, რომელიც საინტერესო და საჭირო შენაძენი გახდება სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს წარსულის კვლევითა და ისტორიით დაინტერესებული სპეციალისტებისათვის და ფართო საზოგადოებისათვის.

ნაშრომის აპრობაცია: სადისერტაციო ნაშრომი შესრულებულია ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის დეპარტამენტში, სადაც შედგა მისი განხილვა-აპრობაცია 2020 წლის 12 ივლისს (ოქმი N--). საკვალიფიკაციო ნაშრომის ავტორს რეკომენდაცია მიეცა სამიეხელი აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად.

ნაშრომის ცალკეული ნაწილები გამოქვეყნებულია საერთაშორისო სამეცნიერო ჟურნალებსა და შრომათა კრებულებში, წაკითხულია საერთაშორისო კონფერენციებზე.

დისერტაციის სტრუქტურა და შინაარსი: სადისერტაციო ნაშრომი მეცნიერული თვალსაზრისით ღირებულია. მასში მოცემულია სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ერთ-ერთი მიკრორეგიონის - ქობულეთის „ქვეყანის“ ისტორიულ-არქეოლოგიური გამოკვლევა უძველესი დროიდან განვითარებული შუასაუკუნეების ჩათვლით.

სადისერტაციო ნაშრომის სტრუქტურას განსაზღვრავს კვლევის მიზნები და ამოცანები. სადისერტაციო ნაშრომი შედგება შესავალის, მიკრორეგიონის ისტორიულ-გეოგრაფიული დახასიათების, წყაროებისა და ისტორიოგრაფიისაგან, ოთხი თავის, 4 პარაგრაფის და დასკვნებისაგან. ნაშრომს თან ერთვის გამოყენებული ლიტერატურის სია, საკმაოდ ვრცელი გრაფიკული და ფოტო-მასალა. სადისერტაციო ნაშრომი შედგება კომპიუტერულად ნაბეჭდი 192 გვერდისაგან და 84 ტაბულისაგან. კვლევის დროს 80-მდე წყარო და 330-მდე სამეცნიერო ნაშრომი გამოყენებული.

1. ისტორიულ-გეოგრაფიული დახასიათება

ისტორიული დახასიათება. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს წარმოდგენილი მიკრორეგიონი - ქობულეთის „ქვეყანა“ - ჩვენი ქვეყნის ისტორიის კვლევისათვის გამორჩეულად საინტერესოა. ქობულეთის „ქვეყნის“ ნივთიერი კულტურა, რომლის მეცნიერულ შესწავლასაც ქართველ და უცხოელ მეცნიერ-არქეოლოგთა არაერთი თაობის შრომა უდევს საფუძვლად, ქრონოლოგიურად მოიცავს სხვადასხვა ისტორიულ პერიოდს.

კვლევის პროცესში ვიხელმძღვანელებთ თანამედროვე ქობულეთის საზღვრებში არსებულ ტერიტორიაზე გამოვლენილი და დაცული მასალებით.

დისერტაციაში წარმოდგენილი მასალებიდან ჩანს, რომ მიკრორეგიონი მდიდარია სხვადასხვა პერიოდის ძეგლებით, რომლებიც შესაძლებლობას გვაძლევენ თვალი მივადევნოთ ქობულეთის „ქვეყანის“ განვითარების ისტორიას უძველესი ხანიდან განვითარებული შუასაუკუნეების ჩათვლით.

გეოგრაფიული დახასიათება. ქობულეთის „ქვეყანა“ შავი ზღვის სანაპიროზე, საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში მდებარეობს. რელიეფისა და გეოლოგიური აგებულების თავისებურება ბევრად განსაზღვრავს ამ „ქვეყნის“ ბუნებრივი პირობების სპეციფიკას - მცენარეული საფარის ხასიათს, კლიმატისა და ნიადაგების თავისთავადობას.

მიკრორეგიონი გამოირჩევა კარგად განვითარებული ჰიდროგრაფიული ქსელით, რაც განპირობებულია კლიმატური და რთული კონტრასტული რელიეფით. უხვი ატმოსფერული ნალექები კვებავს დიდსა და პატარა მდინარეებს, ამ ზონის მთავარ არტერიას მდინარე კინტრიში

წარმოადგენს თავისი მრავალრიცხოვანი შენაკადებით, რომელთაც დიდი სისწრაფე, წყალვარდნილობა და ჩანჩქერები ახასიათებთ. მათ შორის, უმსხვილესია კინკიშასშენაკადი.

ფლორა და ფაუნა. ქობულეთის „ქვეყნის“ გეომორფოლოგიური ცვლილებების პარალელურად, იცვლებოდა ფაუნისა და ფლორის ელემენტები. მიკრორეგიონის ფლორა და ფაუნა იცვლებოდა, მიგრირდებოდა, ზოგჯერ ეგუებოდა ახალ გარემოს და თანამედროვე დრომდეც შესძლო მოეღწია; ეს ითქმის როგორც მცენარეულ საფარზე, ასევე, ცხოველთა სამყაროს რიგ წარმომადგენლებზე.

2. წყაროები და ისტორიოგრაფია

წყაროები. ქობულეთის „ქვეყნის“ ისტორიის შესასწავლად მეტად მნიშვნელოვანია არქეოლოგიური კვლევა-ძიებისას მოპოვებული მატერიალური კულტურის მასალები. მატერიალური კულტურის ძეგლებია ის საფუძველი, რასაც ჩვენი ქვეყნის უძველესი ცივილიზაციის სათევებთან მივყავართ. რაც შეეხება უცხოურ წერილობით წყაროებს, მათი მონაცემები დასავლურ ქართველურ ტომთა შესახებ ძვ.წ. VIII საუკუნის შემდგომი პერიოდიდან ჩნდება.

საგულისხმო და ხელჩასაჭიდი მეტყველი მასალები მოგვეპოვება არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამოვლენილი ნივთიერი კულტურის ძეგლების სახით, რომელთაც წარმოადგენილი მიკრორეგიონის ცალკეული პერიოდების კვლევის პროცესში ფასდაუდებელი სამსახური გაგვიწია.

ისტორიოგრაფია. ქობულეთის „ქვეყანა“ ძველი კოლხური ცივილიზაციის წარმოქმნა-განვითარების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მიკრორეგიონთაგანია. ჩვენამდე მოღწეული წერილობითი მასალა წარმოადგენილია შესანიშნავი ქართველი ისტორიკოსისა და გეოგრაფის ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობებში.

ქობულეთის „ქვეყნის“ ისტორიის შესწავლისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა გამოვლენილი არქეოლოგიური ძეგლები, რომელთაგან ზოგიერთი უნიკალურია მთელი კავკასიისათვის (ასეთია, მაგალითად, ქობულეთ-ისპანისტორფქვეშა ნამოსახლარი). აღნიშნულ რეგიონში ჯერჯერობით შედარებით უფრო ინტენსიურად ისწავლება კინტირ-ჩოლოქის ორმდინარეთის ზოლი და მიმდებარე უბნები. როგორც პროფ. დავით ხახუტაიშვილი აღნიშნავდა ზღვისპირა ზოლის ძეგლთა არქეოლოგიური შესწავლის ცალკეული ცდები ჯერ კიდევ XIX ს. 70-იან წლებში განხორციელდა, მაგრამ ძირითადად ეს იყო უფრო სამუზეუმო ნივთების მოპოვებისათვის გამიზნული სამუშაოები, ვიდრე რეგიონის წარსულის შესწავლისაკენ მიმართული კვლევა-ძიება.

ისტორიოგრაფიული მიმოხილვაში მიზნად დავისახეთ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს და ქობულეთის „ქვეყნის“ ისტორიისა და კულტურის კვლევისათვის დღემდე არსებული წყაროების, ავტორთა მოსაზრებებისა და შეხედულებების გაცნობა-გაზიარება. აღსანიშნავია, რომ ჩვენი მიმოხილვა მეტ-ნაკლებად სრულად მოიცავს ჭეშმარიტად შეუფასებელი ამაგის დამდეგ მცენიერ-მკვლევართა იმ დიდ არმიას, რომლებმაც გარკვეული წვლილი შეიტანეს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს, და სახელდობრ, ქობულეთის „ქვეყნის“ უძველესი ისტორიის შესწავლის საქმეში, რამაც ერთმნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი წინამდებარე ნაშრომის მომზადებას.

თავი I. ქობულეთის „ქვეყანა“ წინაისტორიულ ხანაში

ქობულეთის „ქვეყანაში“, როგორც აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ერთ-ერთ საინტერესო მიკრორეგიონში, გამოვლენილი უძველესი ძეგლები გვიანი მეზოლითისა და ადრეული ნეოლითის ხანიდან არის დადასტურებული. ნეოლითური კულტურის წარმოქმნა-ჩამოყალიბების ყველაზე ადრეული ძეგლები ჩვენს მიკრორეგიონში მოქცეულია კინტრიშისა და ჩოლოქის ჰიდროქსელში და ძირითადად „გორა-ნამოსახლარების“ ტიპს მიეკუთვნებიან. წარმოდგენილ ხეობებში, მდინარეების მახლობლად „გორა-ნამოსახლარები“ გამოვლენილია ჯიხანჯურის, ჩოლოქის, ხუცუბნის, ჩაისუბნის, სახალვაშოს, კოხის, კვირიკეს და სოფ. ქობულეთის ძეგლებზე.

მიკრორეგიონში, უკვე გამოვლენილი ნამოსახლარების გარდა, თანადროული ნამოსახლარები უშუალოდ ზღვისპირა დაბლობზეც უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი. როგორც ვარაუდობენ, ისინი ზღვის ტრანსგრესიის შედეგად, ალუვიური დანალექებისა და ტორფის სქელი შრით არის დაფარული და მდებარეობს 20-30 მ-ის სიღრმეზე. ამდენად, დღეს-დღეობით მათი გამოვლენა და შესწავლა დიდ სირთულეებთანაა დაკავშირებული. ასევე, საგულისხმოა, რომ ზღვისპირა დაბლობის პარალელურად ინტენსიურად უნდა ყოფილიყო დასახლებული მთისწინეთიც; ამავე დროს ათვისებული ჩანს ზოგადად რეგიონში სუბალპური და ალპური ზონაც, რაც გვაპარაუდებინებს, რომ შუალედური ზოლიც და ე.ი. ფაქტობრივად მიკრორეგიონის მთელი ტერიტორია ამ დროს მეტ-ნაკლებად დასახლებული უნდა ყოფილიყო.

§1. ნეოლითი

მიკრორეგიონის ქვის ხანის ძეგლებზე თვალის გადევნება გვიჩვენებს, რომ აქ საქმე გვაქვს არა მარტო გვიანმეზოლითურ-ადრენეოლითური კულტურის თავისებურ ლოკალურ ვარიანტთან, არამედ მათ ქრონოლოგიურ განსხვავებასთანაც დასავლეთ საქართველოს ადრენეოლითურ ძეგლებთან შედარებით. ამ მიმართულებით ქობულეთ-ხუცუბნისნამოსახლარებს შუალედური ადგილი უჭირავთ გვიანმეზოლითურსა და ადრენეოლითურ ძეგლებს შორის. გამორჩეულად საინტერესოა სოფელ ქობულეთის ადრენეოლითურნამოსახლარი, რომელიც არა მარტო მიკრორეგიონის, არამედ კავკასიის ერთ-ერთ თვალსაჩინო ძეგლს წარმოადგენს. მისი შესწავლა დაკავშირებულია მეცნიერ-მკვლევარის, არქეოლოგის, სერგო გოგიტიძის სახელთან. სამწუხაროდ მისი გარდაცვალების გამო გარკვეული პერიოდში ძეგლისადმი ინტერესი შესუსტებული იყო.

2017 წელს სოფ. ქობულეთის ადრენეოლითური ძეგლის შესწავლა განაახლა ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის (დირექტორი, პროფესორი ამირან კახიძე) ქობულეთ-ფიჭვნარის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ. ახალი კვლევა-ძიება მიმდინარეობდა გასული საუკუნის 60-80-იან წლებში შესწავლილი უბნის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში. ძეგლზე მუშაობის პერიოდში გამოიკვეთა რამდენიმე მნიშვნელოვანი და საგულისხმო ფაქტი, რომელმაც შესაძლებლობა მოგვცა მეტი სიცხადე შეგვეტანა სერგო გოგიტიძის მიერ ადრე გამოთქმულ მოსაზრებებთან მიმართებაში. კერძოდ, წყალმომარაგების სისტემების სათავე-ნაგებობების არსებობასთან დაკავშირებით ძეგლის, როგორც ჩრდილო-დასავლეთით, ასევე, ჩრდილო-აღმოსავლეთით დაფიქსირებული ბუნებრივი წყაროების ანუ საცივი წყლების გარკვეული რაოდენობით არსებობა ადასტურებს, რომ წყალმომარაგების წარმოდგენილი სისტემები აქ ბუნებრივად გამოიყურება, მიუხედავად იმ გარემოებებისა, რომ გვიანდელ პერიოდში ოთხივე წყალმომარაგების სისტემის სათავე-ნაგებობა დარღვეული იქნა. ასევე, ჩვენს მიერ ძეგლზე გამოვლენილი რიგით მე-4 წყალმომარაგების სისტემის მდებარეობა და მიმართულება იძლევა იმის მტკიცების საფუძველს,

რომ აღნიშნული დასახლების გავრცელების არეალი ბევრად უფრო ვრცელია, ვიდრე ამაზე აწ განსვენებული ს. გოგიტიძე საუბრობდა, რადგან დასახლება რამდენადმე უფრო ფართოვდება როგორც ჩრდილო-აღმოსავლეთის მიმართულებით, სადაც ჩვენ ვაწარმოეთ კვლევები, ასევე, ჩრდილო-დასავლეთითაც (სადაც, მოგვიანებით, 2019 წელს არქეოლოგმა გ. ჩხატარაშვილმა ჩაატარა ექსპედიცია).

ძველის შესწავლისას გამოვლენილმა ქვის იარაღების სიმრავლემ და მრავალფეროვნებამ მოგვცა შესაძლებლობა დავადასტუროთ, რომ მიკრორეგიონის ძველი მოსახლეობა, გარკვეული ფორმების იარაღების დამზადებისას, გარდა კაჟისა და ობსიდიანისა, ინტენსიურად იყენებდა რიყის ქვის ნედლეულს, რაც ადრე შესწავლილ მასალებში მცირე რაოდენობით იყო წარმოდგენილი. ეს ახალი გარემოება კი უნდა მიგვანიშნებდეს ადრენეოლითელი ბინადრების გენეტიკურ ურთიერთკავშირზე გვიანმეზოლითურ ტრადიციებთან.

საინტერესო ფაქტია, რომ ძველზე მუშაობის პროცესში, მიმდებარე ტერიტორიაზე, ადრე შესწავლილი დასახლების სამხრეთით, კლდოვან ფერდობზე გამოვავლინეთ მღვიმე-გამოქვაბული, რომელსაც ადგილობრივები „დევის გვირაბს“ ეძახიან. სამწუხაროდ, მღვიმეში შეღწევა ვერ მოხერხდა შესასვლელთან მდებარე მდინარის კალაპოტის გამო. საგულისხმოა, რომ დღემდე სამეცნიერო მიმოქცევაში არ გვხდება პირდაპირი თუ ირიბი საუბარი აღნიშნულ გამოქვაბულზე; მომავალი კვლევა გვიჩვენებს, დასტურდება თუ არა აქ ადამიანის ცხოვრების კვალი.

§2. ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანა

ქობულეთის „ქვეყანა“ მისი ზღვისპირეთითა და მთიანი ზოლით სწორედ ის მიკრორეგიონია, სადაც საშუალება გვაქვს თვალი მივადევნოთ ადამიანის განვითარების პროცესებს შემდგომ პერიოდშიც – ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანაშიც.

ქობულეთის „ქვეყნის“ წარმოდგენილი პერიოდის ძველებზე გამოვლენილი მასალებით დასტურდება, რომ აქაურ მკვიდრთა სამეურნეო საქმიანობაში წამყვანი დარგებია – მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა. ფართო ხასიათი მიიღო მეთევზეობამ და ფეიქრობამ.

მიკრორეგიონში არქეოლოგიური კვლევა-ძიებისას მოპოვებული მასალებით ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანაში დადასტურებული იყო მიკრორეგიონის ისეთი მნიშვნელოვანი ძველი, როგორცაა ადრებრინჯაოს ხანის ისპანისტორფქვეშა ნამოსახლარი; პრობლემატურ საკითხად რჩებოდა უშუალოდ ენეოლითისა და შუა ბრინჯაოს ხანის ძველების გამოვლენა; თუ არ ჩავთვლით შემთხვევით აღმოჩენილ მასალას, რომელიც სოფ. კვირიკეში კაჟის შუბისპირის სახით იყო გამოვლენი. ამიტომ, ჩვენი დისერტაციის მიზნებიდან გამომდინარე, ერთ-ერთ მთავარ ამოცანად დავისახეთ ქობულეთის მუზეუმის დაზვერვითი ექსპედიციების ფარგლებში (2013-2019 წწ) გავყოლოდით ადრე გამოვლენილ ადრეული თუ გვიანდელი პერიოდის ძველებს და მათ მახლობლად, ბუნებრივი თუ სტიქიური მოვლენებისა და სხვადასხვა ხასიათის სამეურნეო-სამშენებლო სამუშაოების კვალდაკვალ გვეძებნა ახალი მასალები. მათ შორის საინტერესოა კაჟის შუბისპირიკვირიკედან, რომელიც გამოვლინდა მდ. კინტირის მარცხენა შენაკადის მდ. კინკიშას ხეობაში, კვირიკეს თემის სოფ. ზედა კვირიკეში. იგი მიწის სამუშაოების დროს იქნა ნაპოვნი. შუბისპირი ენეოლითის ხანით თარიღდება; საგულისხმოა, რომ მსგავსი ხასიათის კაჟისა და მოგვიანებით, ბრინჯაოს ისრისპირების საინტერესო ფორმები გვხვდება შემდგომ პერიოდებში.

აღნიშნულ პერიოდში მრავალფეროვანი სახით არის წარმოდგენილი მიწათმოქმედებისა თუ შემგროვებლობის წესით მოპოვებული საკვებად ვარგისი მოსავლის გადასამუშავებლად

გამოყენებული მასალები, მათ შორისაა ქვის ქვიჯები, ფილთაქვები, სასრეს-სახეხები, მრგვალი თუ ოვალური მოყვანილობის ხელსაფქვაკები. ჩვენს მიერ ჩოლოქში გამოვლენილი ხელსაფქვაკი მეტ-ნაკლები სიზუსტით ენეოლითის პერიოდის ძეგლებზე გამოვლენილ სამეურნეო-საყოფაცხოვრებო ნივთებთან უნდა ნახულობდეს სიახლოვეს.

საინტერესო მასალები გამოვლინდა ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ერთ-ერთუმველეს დასახლება - სოფ. კოხში, რომელიც მდებარეობს მდინარე კინტრიშის ხეობაში. სოფ. კოხით დაინტერესება ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 50-60-იან წლებში მოხდა, როცა სასოფლო გზის გარკვეული მონაკვეთების გაფართოებისას მშენებლებმა შენიშვნეს არქეოლოგიური მასალა. აქ, ადგილ „ნაჯიხურალთან“ ანტიკური პერიოდის კერამიკული ნაწარმი და მეომართა აღჭურვილობა გამოვლინდა, ხოლო ცენტრალური გზის გაფართოებისას აღმოჩნდა ნეოლითური მასალა. ჩვენი დაინტერესება კოხის სიძველეებით განპირობებული იყო ახლად გამოვლენილიმასალით, კერძოდ, ოვალური ფორმის ქვაში ამოკვეთილი გობით, რომელიც გამოვლინდა კოხის ნეოლითური ძეგლიდან ჩრდილოეთით არსებულ მადლობზე. გობის მობილურობა და მცირე მოცულობა უნდა მიგვანიშნებდეს მის მრავალფუნქციურ გამოყენებაზე. შესაძლებელია ის ლითონწარმოებაში ფლუსების დასანაყად გამოიყენებოდა ან სხვა დანიშნულებით.

მიკრორეგიონში, თუ არ ჩავთვლით უშუალოდ შემდეგი პერიოდის ძეგლებს მდინარე კინტრიშის მარცხენა შენაკად მდ. კინკიშას კალაპოტში და მის შენაკად მცირე ღელეებში და სოფელ ჭახათისსოფლის დასახლება აბანოებთან გამოვლენილ ბრინჯაოს ხანის ძეგლებს, შეიძლება განვაცხადოთ, რომ კოხის ძეგლი ამ დროისათვის ერთადერთია.

ადრებრინჯაოს ხანაში, ისევე, როგორც წინარე პერიოდში, ინტენსიურადაა დასახლებული კოლხეთის დაბლობი; ამ პერიოდის საინტერესო მასალა გამოვლინდა ისპანისტორფქვემანამოსახლარიდან აღმოსავლეთით, სოფელ აჭყვისთავში და ჩრდილოეთით, მდინარე ჩოლოქის კალაპოტსა და მიმდებარე ტერიტორიებზე. აღსანიშნავია აჭყვისთავისბრინჯაოს ცული, რომლის ყუა საერთოდ აღარაა დაქანებული, ტანი კი - მეტ-ნაკლებად ისეთივე აქვს, როგორც პირველი ორი სახეობის ცულებს. შესაძლებელია, ის ქმნის ბრინჯაოს ცულების ახალ სახეობას, რადგან მას პარალელი არ ეძებნება და ჯერჯერობით განეკუთვნება უნიკალურ მონაპოვარს. როგორც ჩანს, აჭყვისთავის ცული ადრებრინჯაოს ხანის ბოლო ეტაპზეა დამზადებული, როცა ყუადაქანებული ცულების გვერდით წამყვან ადგილს იკავებს ე.წ. ყუამილიანი ცულები.

საინტერესო ფორმას წარმოადგენს მდ. კინტრიშისა და შავის ზღვის შესართავთან, მდინარის კალაპოტში გამოვლენილი ბრინჯაოს მინიატურული ცული, რომელიც დ. ქორიძის კოლხური ცულების განვითარების სქემის მიხედვით II სახეობას უნდა მიეკუთვნებოდეს. აღნიშნული ჯგუფის ცულები შედარებით მაღალია, ზოგჯერ მასიური და საკმაოდ მძიმე. I ეტაპის კოლხური ცულის II სახეობის პირველი ქვესახე ძირითადი სახეობისაგან განსხვავდება იმით, რომ მათ ორფერდა მახვილი, ზოგჯერ გადაკვეთილი და სიბრტყით დაბოლოებული ყუა აქვს. ბრინჯაოს მინიატურული ცული მსგავსი ხასიათის მასალებს შორის შეიძლება განვაცხადოთ რომ იშვიათიმონაპოვარია მიკრორეგიონში.

საინტერესო კერამიკული ნიმუშები გვაქვს ქობულეთ-ფიჭვნარის არქეოლოგიური ზონის მიმდებარედ, მდ. ჩოლოქის კალაპოტში ქობულეთის მუზეუმის (2013-2018 წწ) დაზვერვითი ექსპედიციების დროს გამოვლენილი მასალების სახით.

საინტერესო ნიმუშს წარმოადგენს კასრისებურიჭურჭელის ფრაგმენტი, რომელსაც ანალოგი არ ეძებნება დასავლეთ საქართველოს ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანის ძეგლებზე გამოვლენილ

მასალას შორის. იგი შავპრილა, ხელითნამერწი ჭურჭელია, რომელსაც რომბისებური გეომეტრიული ორნამენტი აქვს დატანებული. უნდა აღინიშნოს, რომ მსგავსი გეომეტრიული ორნამენტი ფართოდ არის გავრცელებული მტკვარ-არაქსის კულტურის კერამიკაზე. მღვინეობასთან დაკავშირებული ხასიათის ერთ-ერთი ადრეული ჭურჭლის ფორმას უნდა წარმოადგენდეს მიკრორეგიონისათვის ჩვენს მიერ გამოვლენილ კოლხური ქვევრის ფრაგმენტი.

ჩოლოქის ჯგუფის მასალებს მივაკუთვნებთ სოფელ ლეღვაში, ცხრაფონასა და სკურას წყლის შესართავთან ახლოს, სკურას წყლის კალაპოტში, ნახევრად ზედაპირულ მდგომარეობაში გამოვლენილი ბაზალტის სტელა, რომელიც ადრებრინჯაოს ხანის მასალებისათვის დამახასიათებელი სპირალის ორნამენტით არის დამშვენებული. არანაკლებ საინტერესოა სტელის მარცხენა და, შესაბამისად, მარჯვენა მხარეზე სიმალლით დატანილ-ამოკვეთილი გეომეტრიული ფიგურები, რომლებიც ერთობლიობაში ჯაჭვს ქმნიან.

სტელას შესწავლამ მოგვცა შესაძლებლობა გამოგვეთქვა რამდენიმე საგულისხმო მოსაზრება: ორმხრივ დახვეული სპირალი გარკვეული მნიშვნელობის მქონე კოსმოგონიური ნიშანი უნდა ყოფილიყო მიკრორეგიონის წარმოდგენილი პერიოდის მოსახლეობისათვის; ამავე დროს იგი დედა-ქალღმერთს განასახიერებდა. თუ გავითვალისწინებთ, იმ ფაქტს, რომ ჩვენს მიერ გამოვლენილ მასალას დასრულებული სახით წარმოსაჩენად ნახევარი ნაწილი უნდა აკლდეს, ის შესაძლებელია მზის სიმბოლოდაც მივიჩნიოთ; სპირალი როგორც ცნობილია, ასევე უნდა გამოხატავდეს დაუსრულებელი მოძრაობის სიმბოლოსაც.

„ქობულეთის ქვეყნის“ ადრებრინჯაოს ხანის უმნიშვნელოვანესი ძეგლია ისპანისტორფქვეშა ნამოსახლარი, რომელმაც განსაკუთრებით მდიდარი მასალა მოგვცა ადრე-სამიწათმოქმედო კულტურის მომდევნო საფეხურის ისტორიის შესასწავლად.

ისპანისტორფქვეშა ნამოსახლარი ქობულეთის აღმოსავლეთით განლაგებულ ტორფნარში იქნა გამოვლენილი. ის ორი დონითაა წარმოდგენილი და, როგორც ვარაუდობენ, ძვ.წ. IV ათასწლეულის ბოლოსა და III ათასწლეულის პირველ ნახევარში უნდა შექმნილიყო. ძეგლზე გამოვლენილმა მასალამ - კერამიკული ჭურჭელი, ყუამილიანი ცულის ყალიბები, საბერველების საქმენი მილები, მინიატურული ტიგელები, ყუადაქანებული ცულის ხის მოდელი, თიხის პატარა ზომის ანთროპომორფული სკულპტურა, კაჟის ისრისპირები, ხელსაფეკავები, როდინები, საბეგველები, ფილთაქვები, ბადისა თუ ანკის საძირავებად გამოყენებული რიყის ქვის საწაფები, კაჟის ნამგლის ჩასართები, შურდულის ქვები და ა.შ. - ბევრ საინტერესო შეკითხვაზე პასუხის გაცემის საშუალება მისცა მეცნიერებს. დღეისათვის ძეგლს ზემოდან ტორფის 2 მ. სისქის ფენა ადევს.

ძეგლის სახით ჩვენ საქმე გვაქვს კოლხეთის დაბლობის ერთ-ერთ უადრეს დასახლებასთან, რომლის წარმოქმნა და შემდეგ მიტოვება დაკავშირებულია ზღვის ტრანსგრესია-რეგრესიის მონაცვლეობასთან. დასახლების უძველესი ჯარგვალური ნაგებობები დათარიღდა ძვ.წ. 3180 და 3150 წლებით, ხოლო ზედა დონის ხიმინჯიან-ჯარგვალური ნაგებობა - ძვ.წ. 2650 წლით. ძეგლზე ტორფის ქვედა დონიდან აღებული ნიმუშის რადიოკარბონული თარიღია - ძვ.წ. 1650 წელი. ძვ.წ. XVII საუკუნე კი, სწორედ ფანაგორიული რეგრესიის საწყის პერიოდს შეესაბამება. ფაქტია, რომ ნამოსახლარის წარმოქმნის დროიდან მის დალუპვამდე საკმაოდ დროს გაუვლია. ხოლო, რაც შეეხება მცხოვრებლების მიერ დასახლების მიტოვებას, როგორც ჩანს, პირველ რიგში ყურადღება უნდა მივაქციოთ იმ გეომორფოლოგიურ პროცესებს, რაც კოლხეთის ზღვისპირეთში ამ 4000-5000 წლის წინ მიმდინარეობდა.

ისპანის ნამოსახლარის შესწავლისას მიღებული მონაცემების საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ზღვისპირა ზოლის დაბლობზე ენეოლით-

ადრებრინჯაოს ხანის ნამოსახლარები განლაგებულია ახალშავზღვური ტერასის (დიუნის) უკან წარმოდგენილ ტორფნარებში (ისპანი-ქობულეთი, ფოთი, ყულევი, ანაკლიადაა.შ.), სადაც მათი კონსერვაციის საუკეთესო პირობები არსებობდა.

ისპანისტორფქვეშა ნამოსახლარზე გამოვლენილი მასალების კვლევამ გვიჩვენა, რომ წარმოდგენილი ძეგლი ჯერ კიდევ მჭიდროდაა დაკავშირებული წინარე პერიოდთან. როგორც ჩანს, თავისებური პირობების გამო, წინა პერიოდიდან მომდინარე ტრადიციები აქ შედარებით დიდხანს შემორჩა, რამაც, ვფიქრობთ, გარკვეული გავლენა მოახდინა განვითარების ტემპებზე და საერთოდ, კულტურის ხასიათზე. ძეგლი შესაძლებლობას იძლევა გამოვყოთ დასავლეთ საქართველოს ადრებრინჯაოს ხანის პერიოდისათვის დამახასიათებელი რამდენიმე ფაქტორი, რომელიც ვლინდება ისეთ მნიშვნელოვან სამეურნეო-წარმოებით სფეროში, როგორიცაა ლითონწარმოება, მშენებლობის ტექნიკა, მეთუნეობა და სხვ.

უნდა აღინიშნოს, რომ მიკრორეგიონშიდღემდე არ გამოვლენილა შუა ბრინჯაოს ხანის ძეგლები. ამდენად,საინტერესოა პროფ. ა. კახიძის ახალი აღმოჩენები, რომლებიც დაკავშირებულია სამთამადნო საქმიანობასთან, ლითონის მოპოვებასთან და კარიერებიდან გამოტანილი ნედლეულის ტექნოლოგიური დამუშავების პროცესებთან, რომელთაც მეცნიერი წინასწარი ვარაუდით სწორედ ამ პერიოდს მიაკუთვნებს.

§3. გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანა

ქობულეთის „ქვეყანა“ მისი ზღვისპირეთითა და მთიანი ზოლით, წარმოადგენს იმ მიკრორეგიონს, სადაც წარმოდგენილი მასალები გვაძლევს შესაძლებლობას თვალი მივადევნოთ ადამიანის განვითარების პროცესებს მომდევნო – გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაშიც.

უდიდესი მნიშვნელობისა მიკრორეგიონის წარმოდგენილი პერიოდის კვლევისათვის გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ეტალონური ძეგლის, „ნამჭედურის“ ნამოსახლარი.

ჩოლოქ-ოჩხამურის ხეობაში წარმოდგენილი ძეგლის, ნამოსახლარ „ნამჭედურის“ VI ფენას გვიანბრინჯაოს მიაკუთვნებენ; ძეგლზე გამოვლენილი ძეგლური ნაგებობის ნაშთები და ხელით ნაძერწი ჭურჭლის ნიმუშები გენეტიკურად ისპანისტორფქვეშა ნამოსახლარის ზედა დონეს უკავშირდება. ძეგლზე გამოვლენილი ყალიბები (ფორმები), რომლებიც იარაღისა და სამკაულის ჩამოსახმელად გამოიყენებოდა, იმის მოწმობაა, რომ მოსახლეობა აგრძელებდა ლითონ-დამუშავების ძველ ტრადიციებს, რაც ასე კარგად იყო წარმოდგენილი ისპანის ტორფქვეშა ნამოსახლარის მასალებში. „ნამჭედურის“ ძეგლზე შესაძლებელია თვალი მივადევნოთ მიკრორეგიონის საზოგადოების განვითარებას საკმაოდ ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში.

„ნამჭედურის“ ნამოსახლარის მასალების მიხედვით, რასაც ამაგრებს სხვა ძეგლების მონაცემებიც - დიუნური დასახლებები ბობოყვათსა და ფიჭვნარში, ფიჭვნარ-ჩოლოქის დასახლებათა ჯგუფის სხვა ძეგლები, რკინისმომპოვებელი კერები და ა.შ. - შესაძლებელია მეტნაკლები სიზუსტით თვალი მივადევნოთ სამეურნეო განვითარების პროცესებს გვიანბრინჯაო-ადრერკინის პერიოდის სრულ პერიმეტზე. ასევე, გავეცნოთ ადამიანის ყოფისა და კულტურის ისეთ მხარეებს, როგორიცაა მიწათმოქმედება, მესაქონლეობა, ნადირობა, ხელოსნობა და მისი დარგები (მეთუნეობა, სამთო საქმე და მეტალურგია, ფეიქრობა და ა. შ.), დასახლებათა ტოპოგრაფია და მშენებლობის ხელოვნება, ვაჭრობა, გზები და სატრანსპორტო საშუალებები და ა.შ.

საინტერესო ძეგლს წარმოადგენს მიკრორეგიონის ზღვისპირა ქვიშაზვინულებზე გამოვლენილი ქობულეთ-ფიჭვნარის დიუნური სადგომების ნაშთები, მათთვის დამახასიათებელი მსუბუქი საცხოვრისის კვალითა და სპეციფიკური კერამიკული ნიმუშებით;

დიუნური სადგომები წარმოდგენენ ძეგლთა ისეთ ტიპს, სადაც საცხოვრებელი და საკულტო ადგილები (სამსხვერპლოები) ცალკე-ცალკეა განლაგებული;

სადგომების დახასიათებისას მოტანილი ცალკეული მონაცემები, ზოგიერთი სპეციალისტის მოსაზრებით შესაძლებელია არ შეესაბამებოდეს ძეგლის აღმოჩენის დროისათვის გამოვლენილ სინამდვილეს. დღეს შეგვიძლია აღვნიშნოთ, რომ წარმოდგენილ ტერიტორიაზე, უშუალოდ ქობულეთი-ფიჭვნარის დიუნურ სადგომებზე, 2011 წელს თავისუფალი ტურისტული ზონის პროექტის ფარგლებში სასტუმროების მშენებლობისათვის განხორციელებული წინასაამშენებლო, მოსამზადებელი სამუშაოების წარმოებამ, ფაქტობრივად ძეგლი განადგურდა. თუმცა მოგვიანებით, ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის სპეციალისტების მიერ მოხდა ძეგლის რეკონსტრუქცია.

2014 წელს აჭარის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტოსა და ქობულეთის მუზეუმის ერთობლივი დაზვერვითი ექსპედიციის დროს ძეგლზე უკანონოდ საამშენებლო ქვიშის მომპოვებლების მიერ გადათხრილ ორმოში მეტად საინტერესო კერამიკულიმასალა გამოვლინდა. ახლად გამოვლენილი თიხის რქისებრშვერილიანისადგრები წრიული და ოვალურ განივკვეთიან ფორმებს წარმოადგენენ. საქართველოს ზღვისპირეთის დიუნურ სადგომებზე გამოვლენილ სადგართა მრავალფეროვანი ხასიათიდან გამომდინარე გამოკვეთილია ოთხი ძირითადი ტიპი; ჩვენს მიერ ქვიშის „მომპოვებლების დახმარებით“ გამოვლენილი სადგრები ძირითადად მე-4 ტიპს უნდა მიეკუთვნებოდეს. ცნობილია, რომ წრიული და ოვალურ განივკვეთიანი ფორმები ხასიათდებიან ბრტყელი და კორპუსისაგან გადაშლილი ძირით. როგორც გიორგი თავამაიშვილი აღნიშნავს, მსგავსი ტიპის სადგრები ძირითადად ფიჭვნარისა და ურეკის დიუნურ სადგომებზეა მიკვლეული.

ქვიშის უკანონოდ მომპოვებლების მიერ განადგურებული ძეგლიდან ჩვენმა სადაზვერვო ჯგუფმა გადაარჩინა არაერთი ბრწყინვალე ნიმუში. ახალმა მასალებმა საშუალება მოგვცა დაგვედასტურებინა ადრე გამოთქმული მოსაზრება, რომ საქართველოს ზღვისპირეთის ქვიშაზვინულები წარმოადგენენ მაღალგანვითარებულ, თვითმყოფადი, კონსოლიდირებული კოლხური კულტურის სატომო სამლოცველოებს, სადაც წელიწადის გარკვეულ დროს სრულდებოდა ხარისა და ზღვის ღვთაებებისადმი მიძღვნილი რელიგიური რიტუალები.

§4. „ქობულეთის ქვეყანა“ რკინის მეტალურგიის უძველესი კერა

ქობულეთის „ქვეყნის“, როგორც შავი მეტალურგიის ერთ-ერთი უძველესი კერის კვლევა დაკავშირებულია ძველკოლხური რკინის მეტალურგიის შესწავლის ისტორიასთან და ის დაფუძნებულია ათწლეულების მანძილზე ჩვენი ქვეყნის ცნობილ მეცნიერ-მკვლევართა მიერ ჩატარებულ კვლევა-ძიებასთან. მათ შორის, უნდა აღინიშნოს, რომ წარმოდგენილი საკითხის შესწავლის საქმეში განსაკუთრებულია იოსებ გრძელიშვილის და დავით ხახუტაიშვილის როლი და წვლილი. დღეს, ჩემი მეცნიერ ხელმძღვანელი პროფ. ნანა ხახუტაიშვილი აგრძელებს ამავე პრობლემაზე მუშაობას.

მიკრორეგიონში, ჩოლოქ-ოჩხამურის ორმდინარეთის ტერიტორიაზე გამოვლენილი და შესწავლილი მასალების მიხედვით შესაძლებელია, მეტ-ნაკლები სიზუსტით აღვწეროთ სახელოსნოების მოცემულობა. თითოეული კერა წარმოდგენილი იყო ერთი, ორი ან სამი სახელოსნოთი, რომელიც მიითვლიდა ქურას, ხის მსუბუქ ფარდულს, შედგენილ მაგიდას ქურიდან ამოღებული ლუგვის პირველადი დამუშავებისათვის, მოედანს ცეცხლგამძლე თიხის მარაგის შესანახად და გასაფუებლად, აგრეთვე, მოედანს წარმოების ნარჩენების გადასაყრელად. როგორც პროფ. დ. ხახუტაიშვილი ფიქრობს, თითოეულ სახელოსნოს გააჩნდა მეტალურგის

სამუშაოიარაღების კომპლექსი: ხის, ქვისდა რკინის უროები, კაუჭები და სამარჯვეები ქურიდან გამლვალ-გაცივებული მასის ამოსაღებად და ა.შ. როგორც მკვლევარი აღნიშნავს, სამწუხაროდ მათი გამოვლენა შესწავლილ უბნებზე ვერ მოხერხდა, რისიმიზეზიც, როგორც ჩანს, მეტალურგიული საქმიანობის სეზონურობა უნდა ყოფილიყო - ხელოსნები არ ტოვებდნენ ადგილზე სამუშაო იარაღებს.

საყურადღებო გარემოებაა, რომ რკინისაღნობი, სახელოსნოები, როგორც წესი, გამართული იყო მცირე თუ დიდი ხევების პირას არსებულ შემადღლებებსა და ბორცვებზე. როგორც პროფ. დ. ხახუტაიშვილი აღნიშნავს, ამგვარ ექსპოზიციას როგორც ეკონომიური, ისე ტექნიკური გამართღება უნდა ჰქონდა: იოლი იყო წარმოების ნარჩენებისაგან განთავისუფღება და მოხერხებული იყო წარმოებისათვის აუციღლებელი წყლის მიწოდღება.

ჩოლოქ-ოჩხამურის საწარმოო კერა, ძირითადად, როგორც ჩანს, ერთი მოზრდილი ეპოქის ძეღლებს მიითვღის. ეს პერიოდი, სავარაუდოდ, ძვ. წ. X-VII საუკუნეებით შემოიფარღლება.

დ. ხახუტაიშვიღის გარდაცვაღების შემდეგ, თითქმის ორი ათეული წღის განმავღობაში, ქობღლეთის ტერიტორიაზე არსებული რკინის მეტალურგიის უძვეღლესი კერების სერიოზული შესწავღა თითქმის არ განხორციღლებღლა. 2019 წღლს, ჩემს მეცნიერ-ხეღმძღვანღლთან, ქაღბატონ ნანა ხახუტაიშვიღლთან ერთად, გადავწყვიტღეთ ჩაგვეტარებისა წარმოდგენიღ მიკრორეგიონში ახალი დაზვერვითი სამუშაოები, რომღის დროსაც მეტად საყურადღებო ახალ ძეღღს მივაკვღიღეთ სოფელ ჯიხანჯურში.

სადაზვერვო ჯგუფმა რამდენიმე ერთეული სხვადასხვა ზომის წიღის ფრაგმენტი ქობღლეთის მუზეუმში გადმოიტანა შემდგომი შესწავღისათვის. როგორც ცნობიღია, სოფ. ჯიხანჯურში გამოვღენიღ რკინისაღნობ სახელოსნოებს ი. გრძელიმიღმა და დ. ხახუტაიშვიღმა უწოდღეს „ჯიხანჯური I“, „ჯიხანჯური II“, „ჯიხანჯური III“ და „ჯიხანჯური IV“. ჩვენ არ დავარღვიღთ ძეღღების მათ მიერ შემოთავაზებული სახეღღება და ახღად გამოვღენიღ ძეღღს პირობითად „ჯიხანჯური V“ ვუწოდღეთ.

„ჯიხანჯური V“-ის შესწავღამ ცხადყო, რომ მიკრორეგიონში მოცემული იყო ყვეღა ის წინაპირობა, რაც უძვეღლესი შავი მეტალურგიის განვითარებისათვის იყო აუციღლებელი: ძეღღის სამხრეთ-აღმოსავღეთითა და სამხრეთ-დასავღეთით არსებულ ფერდობებზე განვითარებული ტყე სახელოსნოს საწვავი მასაღით უზრუნვეღყოფას მოახდენდა; ძეღღიდან 650-700 მ.-ის დაშორებით აღმოსავღეთიდან დასავღეთით მიეღინება მდ. ჩოლოქი, რომელსაც მარცხნიდან უერთღება მცირე ხევებში შეკრებიღი და ჩამონადენი საცივი წყღები. უახლოესი წყარო ძეღღიდან 20-25 მ.-ის დაშორებით გამოღის ვეღურ გარემოში, სადაც თითქმის ხეღუხღლებღია ენდემური მცენარეული საფარი; მიმდებარე ტერიტორიაზე არსებობღა ცეცხღგამძღე და ძნელადღღობადი თიხების საკმაოდ დიდი მარაგი. მათ შორის გამოირჩევა ცეცხღაურის თიხები, რომელთა დნობის ტემპერატურა 1200⁰-16600⁰ ფარგღებშია მოქცეული. აღსანიშნავია, რომ ადგიღობრივი მოსახღეობა ამ თიხებს დღესაც იყენებს ბუხრებისა და მისი საკვამურების, ყელემების ასაგებად მომზადებულ დუღაბში. ნიშანდობღიღია, რომ ამგვარი თიხებით მდიდარი ზოღი დიდი და მცირე კავკასიონის სუბტროპიკულ მთისწინეთს მთელ სიგრძეზე მიუყვება; ზღვისპირა ზოღში დადასტურებულია მაგნეტიტური სიღების დიდი რაოდენობა. განსაკუთრებით საინტერესოა ურეკის მაგნეტიტური სიღები, რომღებიც ფლოტაციის შემდეგ გამოირჩევა რკინის შემცვეღი მადნეუღის არსებობის მაღალი ხარისხით.

აღსანიშნავია, რომ საქართვეღოს რკინის მადნეულთა საბადოებს ტერიტორიული განღაგების მიხედვით აჯგუფებენ რამდენიმე მთავარ უბნად: აჭარა-თრიაღეთის, გურია-სამეგრეღოს, რაჭა-სვანეთის, იმერეთის და აფხაზეთის.

ამგვარად, ჩვენს მიერ სოფელ ჯიხანჯურში გამოვლენილ ძეგლზე დაკვირვებით შეგვიძლია გავამყაროთ ადრე გამოთქმული მოსაზრება, რომ თითოეული რკინისსადნობი სახელოსნო წარმოადგენდა დამოუკიდებელ, თვითკმარ ერთეულს, რომელსაც გააჩნდა ყველა პირობა რკინის მეტალურგიის განვითარებისათვის მრავალი საუკუნის განმავლობაში, დაწყებული მადნის მოპოვებიდან რკინის მიღებამდე.

თავი II.

„ქობულეთის ქვეყანა“ ბერძნული და კოლხური ცივილიზაციების საკონტაქტო ზონა

ქობულეთის „ქვეყანა“ ქართველური სამყაროს ის რეგიონია, სადაც შეგვიძლია თვალი მივადევნოთ ადამიანის ცხოვრების სხვადასხვა პერიოდს, მათ შორის ანტიკურ ხანას.

მიკრორეგიონის ანტიკური პერიოდის ძეგლებს მიეკუთვნება ქობულეთ-ფიჭვნარის ნაქალაქარი, ციხისძირის კომპლექსი, „ნამჭედურის“ გორა-სამოსახლოს სათანადო პერიოდის მასალა, კოხის „ნაჯიხურალის“ მასალა, მდ. ჩოლოქისა და მდ. ოჩხამურის კალაპოტსა და მიმდებარე ტერიტორიაზე გამოვლენილი მასალა და ა.შ.

კოლხეთის ანტიკური ისტორიის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან საკითხს წარმოადგენს დიდი ბერძნული კოლონიზაცია და კონტაქტები გარე სამყაროსთან. აღსანიშნავია, რომ უცხოურ ისტორიოგრაფიაში ბერძნული კოლონიზაციის რამდენიმე მიზეზს ასახელებენ: ესაა სავაჭრო ექსპანსია და აგრარული კოლონიზაცია. უკანასკნელ პერიოდში გამოითქვა მოსაზრება, რომ ბერძნულ კოლონიზაციას შეიძლება ერთდროულად რამდენიმე მასტიმულირებელი ფაქტორიც განსაზღვრავდეს. ზოგიერთი მკვლევარის აზრით, ბერძენთა მიგრაციის ადრეულ ეტაპზე ეს ფაქტორი შესაძლებელია ყოფილიყო ლითონებით დაინტერესება (ოქრო, რკინა).

ძველი კოლხეთისა და აქეურ-ელინური სამყაროს კოლონიზაციამდელი ურთიერთობის ამსახველი ნივთიერი მასალები ჯერ-ჯერობით არაა მოპოვებული. თუმცა ბუნებრივია, რომ ტომთაშორის ურთიერთობანი უძველესი ეპოქებიდანაა სავარაუდებელი, რაც თავის ასახვას ბერძნულ მითოლოგიაში უნდა პოვებდეს. სისტემატურ, რეგულარულ კონტაქტებს საფუძველი ეყრება არქაულ ხანაში, როცა დიდი ბერძნული კოლონიზაციის შედეგად ბერძნული სამოსახლოები აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთშიაც ჩნდება. გამოვლენილი მასალების რიცხვი კიდევ უფრო იზრდება ძვ.წ. VI ს. შუახანებსა და, განსაკუთრებით, მეორე ნახევარში. როგორც, ჩანს, ადგილობრივი სამოსახლოების გვერდით თანდათანობით აღმოცენდნენ ბერძნული ახალშენები. ამ დასახლებების გაჩენამ ხელი შეუწყო ადგილობრივი მოსახლეობის ყოფაცხოვრების შემდგომ წინსვლას. ქობულეთ-ფიჭვნარის მაგალითზე კარგად ჩანს, თუ რა დიდი როლი შეასრულეს ამ კონტაქტებმა ადგილობრივი მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებაში. როგორც იკვეთება, მიკრორეგიონი წარმოადგენდა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში კოლხური და ელინური ცივილიზაციების შეხვედრის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან რგოლს, რომლითაც ხორციელდებოდა უწყვეტი ურთიერთობები ანტიკური სამყაროს სხვადასხვა ცენტრებთან საუკუნეების მანძილზე.

საინტერესო დასკვნებისა და დამატებითი სიცხადის შესაძლებლობა მოგვცა ქობულეთის მუზეუმში თავმოყრილმა და დაცულმა საკმაოდ მრავალფეროვანმა და მრავალრიცხოვანმა ახალმა არქეოლოგიურმა მასალამ, რომელიც ამ მუზეუმის ძეგლების მონიტორინგისა და გამოვლენის ჯგუფის მიერ 2013-2019 წ.წ. იქნა შეგროვებული.

ქობულეთის „ქვეყნის“ გარე სამყაროსთან კულტურულ-ეკონომიკური ურთიერთობის ისტორიის ირგვლივ არსებული ცალკეული საკითხების შესახებ შესაძლებელია გამოვთქვათ

ზოგიერთი ჩვენი მოსაზრება. მაგ. მიკრორეგიონში ადგილობრივ კერამიკულ ნაწარმთან ერთად ფართოდ არის წარმოდგენილი იმპორტული კერამიკული ტარა და ყოფითი ჭურჭელი, რაც გვაძლევს შესაძლებლობას თვალი გავადევნოთ როგორც ძველი კოლხეთის, ასევე წარმოდგენილი მიკრორეგიონის საერთაშორისო სავაჭრო-ეკონომიკურ და კულტურულ კავშირებს. ძვ. წ. IV საუკუნის I ნახევრიდან ქობულეთ-ფიჭვნარში, ათენთან ერთად, მნიშვნელოვანი ჩანს სხვა საზღვაო სავაჭრო და სატრანზიტო ცენტრებთან ურთიერთობა.

მდ. ოჩხამურის აუზში გამოვლენილი მასალები, ჩვენი ვარაუდით, არ უნდა ეკუთვნოდნენ „ნამჭედურის“ გორა-სამოსახლოსა და „ჩოლოქისპირა“ დასახლებას. ვფიქრობთ, რომ აღნიშნული კერამიკული მასალები, სავარაუდოდ, დღემდე უცნობი საცხოვრისის ან სახელოსნო უბნის კუთვნილებას უნდა წარმოადგენდნენ, რომელიც მდ. ოჩხამურის მარცხენა სანაპიროზე მდებარე ქობულეთ-ფიჭვნარის ანტიკური პერიოდის ძეგლის - „ნაპურვალას“ კოლხური სამაროვნის - მიმდებარე ტერიტორიებზეა განლაგებული.

ანტიკური პერიოდის ახლადგამოვლენილი კერამიკული ნაწარმის შავ ზღვაში აკუმულირება ნაოსნობასთან ერთად დაკავშირებული უნდა ყოფილიყო თევზაობასთანაც, რომელიც სეზონურ საქმიანობად ითვლება. აღმოსავლეთი შავიზღვისპირეთი უხსოვარი დროიდან ითვლება როგორც უსაფრთხო და ეკონომიკური თვალსაზრისით მომგებიანი სარეწიზონა;

ვფიქრობთ, დამოუკიდებელი კვლევის საგანი უნდა გახდეს ჩვენს მიერ შეგროვებული საკმაოდ საინტერესო მასალა, რომელიც ქობულეთის მუნიციპალიტეტის დასახლებული პუნქტების, უბნების, დიდი თუ მცირე მდინარეების ტოპონიმები, რომელთა ნაწილის შესახებ ჩვენ გვაქვს საუბარი აღნიშნულ დისერტაციაში.

თავი III.

“ქობულეთის ქვეყანა“ ადრეულ შუასაუკუნეებში

2013-2019 წწ ქობულეთის მუზეუმის ძეგლების მონიტორინგისა და გამოვლენის სადაზვერვო ჯგუფმა შეაგროვა ახალი მასალები და ცნობები, რომლებიც შეეხება მიკრორეგიონში შესწავლილ, ნაკლებად შესწავლილ და ამ დრომდე უცნობ ძეგლებს.

პეტრა-ციხისძირი. ადრეული შუასაუკუნეების ერთ-ერთ თვალსაჩინო ძეგლს წარმოადგენს მიკრორეგიონის ტერიტორიაზე გამოვლენილი პეტრა-ციხისძირის კომპლექსი. ამ დასახლების უდიდესი განვითარების პერიოდი ახ.წ. IV-V სს-ზე მოდის, როდესაც წარმოიქმნება საკმაოდ მნიშვნელოვანი ქალაქური ტიპის დასახლება განვითარებული სახელოსნო წარმოებით. როგორც ვარაუდობენ, აქ გამოვლენილი ბაზილიკა რეგიონისპირველ საეპისკოპოსო კათედრას წარმოადგენდა. პეტრას საეპისკოპოსოს შესახებ საინტერესო ცნობებია დაცული კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს საეკლესიო ნუსხეებში - ე.წ. „ეკთესისებში“.

პეტრა-ციხისძირის ბაზილიკა თავისი დახვეწილი გეგმარებითა და პროპორციებით სიახლოვეს ბიჭვინთის სამნავიან ბაზილიკასთან იჩენს. ეს უკანასკნელი კი კონსტანტინოპოლის საკულტო არქიტექტურის გავლენის კვალს ატარებს. როგორც ვხედავთ, ბიზანტიური ხუროთმოძღვრების ნიმუშები და მოთხოვნები უცხო არ იყო ციხისძირის ბაზილიკის აღმშენებელთათვისაც. თუმცა, უდავოა, რომ ციხისძირის ეკლესია წარმოადგენდა ადრექრისტიანული ქართული ბაზილიკების ერთ-ერთ ორგანულ რგოლს. პეტრა-ციხისძირის კომპლექსში წარმოდგენილ საეკლესიო შენობებს ახასიათებს გარკვეული ტრადიციულობა, რაც, პირველ რიგში, ეკლესიების საკურთხევლის შვერილ აფსიდური ფორმით წარმოდგენაში ვლინდება.

ალამბრის ციხე. პეტრა-ციხისძირის ჩრდილო-აღმოსავლეთით, მდ. აჭყვას მარჯვენა ნაპირზე, სოფელ ალამბრის ყველაზე მაღალ, „ციხისყელად“ წოდებულ ბორცვზე მდებარეობს ალამბრისციხე, რომელსაც მამუკას ციხესაც ეძახიან.

ალამბრის ციხის შესახებ ამ დრომდე არ მოგვეპოვება კვალიფიციური არქეოლოგიური და ისტორიული გამოკვლევა; ძეგლზე შენარჩუნებული მდგომარეობა, გადარჩენილი კედლების წყობა გვამღვებს საფუძველს გავიზიაროთ ვ. ბერიძის შეხედულება და სარწმუნოდ მივიჩნიოთ ის მოსაზრება, რომ ციხე რამდენჯერმე უნდა იყოს განახლებული. როგორც ი. სიხარულიძე აღნიშნავდა, მისი ფუნქციური დატვირთვის გააქტიურება გვიან შუასაუკუნეებში, ოსმალურ პერიოდში გადმოდის. ციხის საინტერესო გეოგრაფიული განლაგება პეტრა-ციხისძირთან მიმართებაში გვამღვებს მათი ერთიანი სტრატეგიული დანიშნულების ვარაუდის შესაძლებლობას, რადგან ციხეები ერთ დიაგონალზეა განლაგებული და ერთმანეთს უყურებენ.

ელიას ციხე. საინტერესო გეოგრაფიული მდებარეობითა და არქიტექტურული სტილით გამოირჩევა ქობულეთის „ქვეყნის“ კიდევ ერთი სტრატეგიული მნიშვნელობის საფორტიფიკაციო ძეგლი - ელიას ციხე, რომელიც ჩვენს მიერ ზემოდ აღწერილი ალამბრის ციხის აღმოსავლეთით, ელიას კლდოვან მთაზე არის წამომართული. ციხე ნაკლებად არის შესწავლილი. შეიძლება ამის მიზეზი მისი ძნელად მისაწვდომობა ყოფილიყო.

გადავწყვიტეთ ელიას ციხის ირგვლივ მეტი სიცხადე შეგვეტანა. ქობულეთის მუზეუმის მიერ ჩატარებულმა სადაზვერვო ექსპედიციამ მოახერხა ძეგლზე ასვლა, გადარჩენილი ნაწილების აზომვა და ფოტოფიქსაცია, მშენებლობის ხელოვნების შესწავლა, შიდა ციხის ფართობის განსაზღვრა. ასევე, მოხდა ძეგლის მიმდებარე ტერიტორიებისა და სამომოსვლო გზების განსაზღვრა და შესწავლა. ციხე სამხრეთ-აღმოსავლეთით გადმოჰყურებს კინტრიშის ხეობას და უკავშირდება შიგა გზით ფეოდალური ხანის ჭახათის დასახლებას. სამხრეთ-დასავლეთით ხელისგულივით იშლება ზენითისა და ალამბრის სანახები. შიდა გზებით ის უკავშირდება აჭყვისთავისა და ზენითის დასახლებებს. ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილიდან შესაძლებელია დაკავშირება აჭის ციხესთან. ამდენად, ჩვენი მოსაზრებით, ალამბრის, ელიას და აჭის ციხეები დაკავშირებული უნდა ყოფილიყვნენ აღმოსავლეთ შავისზღვისპირეთის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან სამხედრო-პოლიტიკურ ცენტრთან - პეტრა-ციხისძირთან და, შესაბამისად, ერთიანი თავდაცვითი სისტემის ნაწილს წარმოადგენდნენ.

ახალი ცნობები აჭის ციხიდან. მიკრორეგიონის საინტერესო ძეგლს წარმოადგენს აჭის ციხე ანუ „ციხია“ (ადგილობრივი მოსახლეობა ასე მოიხსენიებს ისტორიულ ძეგლს), რომელიც ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ქაქუთის თემში შემავალ ერთ-ერთ უძველეს დასახლება - სოფელ აჭში მდებარეობს, მდ. აჭისწყალსა და მდ. ციხიასწყალს შორის არსებულ ბორცვზე, შესართავთან ახლოს, ზღვის დონიდან 340 მ. სიმაღლეზე. მდ. აჭისწყალი, ისევე, როგორც მდ. კინტრიში და მდ. ბჟუჟისწყალი, სარბიელას მთის მიდამოებიდან იღებს სათავეს; მდ. ციხიასწყალი კი - სანისლობოს მთიდან და აჭის ციხის სამხრეთ-დასავლეთით უერთდება მდ. აჭისწყალს. ამ ძეგლის შესახებ დაცული ცნობები, ასევე არასრულად არის წარმოდგენილი.

ქობულეთის მუზეუმის მიერ ჩატარებულმა სადაზვერვო ექსპედიციამ 2018-2019 წლებში განახორციელა ძეგლის შესწავლა. მოხდა მისი გადარჩენილი ნაწილების აზომვა და ფოტოფიქსაცია; არსებული რთული რელიეფური სიტუაციის გათვალისწინებით მოხერხდა ციხის ფართობის მეტ-ნაკლები სიზუსტით განსაზღვრა. გარემო, რომელშიც „ციხია“-ს ნაშთებია წარმოდგენილი ხშირი მცენარეული საფარითაა დაფარული, რის გამოც არც თუ მაღალ ბორცვზე წარმოდგენილი ციხის ნაშთები შორიდან თითქმის შეუმჩნეველია. ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან „ციხიას“ ბუნებრივ ზღუდეს წარმოადგენს მდ. აჭისწყლის კალაპოტი და მის სანაპიროზე

მკვეთრად შეფენილი ფერდობები; სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან კი - მდინარე ციხიასწყალი და ჩრდილო-აღმოსავლეთისგან მკვეთრად განსხვავებული ქარაფოვანი ფერდობი.

ჩვენი მოსაზრებით, აჭის ციხე ელია-ალამბარი-პეტრა-ციხისძირთან ერთად ერთიან თავდაცვით-სტრატეგიულ სისტემას ქმნიდა

ახალი ცნობები თეთროსნის ეკლესიის შესახებ. მიკრორეგიონის საინტერესო საკულტო ნიმუშს წარმოადგენს ჩვენამდე მოღწეული ადრეული შუასაუკუნეების თეთროსნის წმიდა გიორგის სახელობის ნატაძრალი. ძეგლზე არსებული არასახარბიელო მდგომარეობა ართულებს სალოცავის არქიტექტურული სახის განსაზღვრას. ტაძრის გადარჩენილი ნაშთები შესაძლებლობას იძლევა ვივარაუდოთ, რომ ნაგებობა დარბაზული ტიპის უნდა ყოფილიყო, ერთობ საყურადღებო დამხრობით. თეთროსნის ნაეკლესიარის გადარჩენილი კედლების მდებარეობით თუ ვიმსჯელებთ, იგი აღმოსავლეთიდან ჩრდილოეთისაკენაა მობრუნებული.

სამწუხარო ფაქტია, რომ არა მხოლოდ ჩვენი მიკრორეგიონის, არამედ თანამედროვე აჭარის რეგიონის ერთ-ერთი უძველესი ქრისტიანული ძეგლი, რომელიც ამავედროულად ინახავს წინარექრისტიანული პერიოდის ისტორიას (რომელზეც ჩვენ წარმოდგენილ დესერტაციაში არ ვისაუბრებთ, რადგან იგი სხვა ფორმატის და მნიშვნელობის მეცნიერული კვლევისა და მსჯელობის საგანია), დღეისათვის ფაქტიურად თავისი კულტურული ფენებითურთ განადგურებულია.

თავი IV.

“ქობულეთის ქვეყანა“ განვითარებულ შუასაუკუნეებში

ახალი მასალები ხინოწმინდის ნატაძრალიდან. მიკრორეგიონის ერთ-ერთი გამორჩეული ძეგლია განვითარებული შუასაუკუნეების ხინოწმინდის ნატაძრალი. საეკლესიო კომპლექსი ქალაქ ქობულეთიდან აღმოსავლეთით, 44 კმ-ის დაშორებით, მდ. კინტიშის ხეობაში მდებარეობს. დასახლება, სადაც ძეგლია წარმოდგენილი საბჭოთა პერიოდში ზემო ხინოდ მოიხსენიებოდა. 2016-2017 წლებში ხინოწმინდის იოვანე ნათლისმცემლის სახელობის მამათა მონასტერის წინამძღოლმა ილუმენმა ევდემოზ დიასამიძემ ადგილობრივი მოსახლეობისა და თვითმმართველობის წარმომადგენლებთან ერთად დიდი სამუშაო გაწიასტორიულ დასახლებისათვის ისტორიული სახელწოდების დასაბრუნებლად. ისტორიულად, როგორც ცნობილია, ხინოწმინდის ეპარქიის ჩამოყალიბება მას შემდეგ უნდა მომხდარიყო, რაც ლაზიკის ცენტრებმა, მათ შორის პეტრას საეპისკოპოსომ, არსებობა შეწყვიტა.

ხინოწმინდის ნატაძრალზე 1989-1990 წლებში არქეოლოგიურ ექსპედიციას აწარმოებდა ბათუმის ნ. ბერძენიშვილის სახ. სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის თანამშრომლები: გ. თავამაიშვილი, ნ. ხახუტაიშვილი, ი. იაშვილი, გ. ტოტოჩავა და სხვ. ექსპედიციამ შეისწავლა, როგორც ტაძრის ნანგრევები, ასევე, გალავნით შემოსაზღვრული ეზოს ტერიტორია. ტაძარი სპეციალისტების მოსაზრებით, თავდაპირველად სამნავიანი ბაზილიკა უნდა ყოფილიყო, რომელიც გვიანი ხანის ქართული ბაზილიკების ნიშნებს ავლენს. თუმცა, მოგვიანებით, მშენებლობის ტექნიკისა და ქვის წყობის ხასიათის მიხედვით გამოითქვა მოსაზრება, რომ ეკლესია VIII-IX საუკუნეების ქართულ არქიტექტურულ ნიმუშებთან ნახულობს სიახლოვეს.

2017-2018 წლებში ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის და ქობულეთის მუზეუმის წარმომადგენლებთან ერთად განხორციელდა ხინოწმინდის ნატაძრალის შესწავლა. აღიწერა ტაძრის სამხრეთით არსებული შენობა-ნაგებობათა ნაშთები. ჩვენი მოსაზრებით, თავისი ფუნქციური და ტვირთვით ერთ-ერთი მარანი უნდა ყოფილიყო. პირველივე სათავსოში (ჩვენ პირობითად ვუწოდეთ მას ერთიანი

დამხმარე-სამეურნეო ნაგებობის ნაწილი), სამხრეთი კედლიდან 1.5 მ-ის მოშორებით დავაფიქსირეთ ერთმანეთის პარალელურად ჩალაგებული ორი ქვევრი. სამწუხაროდ ქვევრებს არ შემორჩენოდათ ყელი, რომელიც, როგორც ჩანს, ტურისტების დაუდევრობის „შემოქმედებითი“ შედეგი უნდა ყოფილიყო. მოგვიანებით, გადარჩენისა და შესწავლის მიზნით მოხდა ქვევრების დაზიანებული დეტალების ქობულეთის მუზეუმში გადატანა. მუზეუმში, ასევე, გადმოტანილ იქნა 2014 წელს ტაძრის აღმოსავლეთ კედელთან, გარეთა მხრიდან 0.7 მ. სიღრმეზე გამოვლენილი მოწითალო-მოვარდისფროკვიციანი თიხის ჭურჭელი, რომელიც ჩვენი ვარაუდით, ხელიან (საბარძიძე) სასმისის წარმოადგენდა.

ახალი ცნობები აჭყვისთავის ნატაძრალიდან. სოფელი აჭყვისთავი ზღვის დონიდან 600-650 მ. მდებარეობს. ბორცვი, სადაც აჭყვისთავის ნატაძრალი და ახალი არქეოლოგიური მასალა გამოვლინდა. აჭყვას მარჯვენა ნაპირზე, მემარნეების საკარმიდამო ნაკვეთში მდებარეობს. საბჭოთა პერიოდში ნატაძრალის ტერიტორია ჯერ დაუტერასებიათ, ხოლო მოგვიანებით იქ ციტრუსის პლანტაცია გაუშენებიათ, რამაც ისტორიული ძეგლის თითქმის სრული განადგურება გამოიწვია.

2017 წლის თებერვამი, ქობულეთის მუზეუმს ინფორმაციით მიმართა აჭყვისთავის მკვიდრმა ავთანდილ მემარნემ, რომელმაც კუთვნილ ნაკვეთში ნაპოვნი მონეტები წარმოუდგინა (ორი ვერცხლის მონეტა). აჭყვისთავში აღმოჩენილი ვერცხლის მონეტებიდან ერთ-ერთი, როგორც მოგვიანებით დადგინდა, კირმანელი თეთრი აღმოჩნდა, რომელიც XIII-XV სს მოჭრილ დასავლეთ ქართულ ვერცხლის ფულს წარმოადგენდა. ანალოგიური ფული ჩვენთან მეტად მცირე რაოდენობითაა მოპოვებული. ამიტომ აჭყვისთავის აღმოჩენას ამ კუთხით დიდი მნიშვნელობა აქვს. აქამდე ქობულეთის მუნიციპალიტეტიდან მონეტები ცნობილი იყო მხოლოდ ზღვისპირა სექტორში: ციხისძირი, ქობულეთი, ბობოყვათი, ფიჭვნარი. ახალმა მონაპოვარმა კი გვიჩვენა რომ ფულადი მიმოქცევა და სავაჭრო ურთიერთობები განვითარებული ყოფილა რეგიონის სიღრმეშიც. მეორე მონეტა ოსმალური აღჩა გახლდათ.

ამავე წელს ქობულეთის მუზეუმმა განახორციელა აჭყვისთავის ნატაძრალისა და მიმდებარე ტერიტორიის შესწავლა. ნასაყდრალი ბორცვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში, სამეურნეო დანიშნულებით ამოჭრილ ორმოში ქვევრის ნატეხები დაფიქსირდა. მოხერხდა რამდენიმე ფრაგმენტის ამოღება და ქობულეთის მუზეუმში გადატანა. აქვე გამოვლინდა თიხის სხვადასხვა ჭურჭლის ფრაგმენტები. სავარაუდოდ, გამოვლენილი მასალა განვითარებულ შუასაუკუნეებს უნდა ეკუთვნოდეს. ნასაყდრალი ბორცვის სრული შესწავლა სამომავლო საქმედ დავისახეთ, თუმცა უნდა აღინიშნოს რომ როგორც ნუმიზმატიკურმა, ასევე, კერამიკულმა მასალებმა მეტად საგულისხმო და ნათელი წარმოდგენა შეგვიქმნა აჭყვისთავში ეკლესიისა და, სავარაუდოდ, ამავე ეკლესიის მარანის შესახებ.

ახალი მონაცემები სამების ნასაყდრალიდან. 2017 წლის გაზაფხულიდან ქობულეთის მუზეუმმა ბათუმის არქეოლოგიურ მუზეუმთან ერთად დაიწყო ერთობლივი დაზვერვითი ექსპედიცია ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ისტორიულ ხეობებსა და სოფლებში. წარმოდგენილი კამპანია ემსახურებოდა მიკრორეგიონში ადრე შესწავლი ძეგლების მონიტორინგს, ასევე, ახალი ძეგლების გამოვლენას.

ექსპედიციამ, სხვა ძეგლებთან ერთად, შეისწავლა კინტრიშის ხეობის მარცხენა სანაპიროზე, ქობულეთიდან 6 კმ. დაშორებით, სოფელ ქვედა სამებაში მეტად საინტერესო მდებარეობის ბორცვზე, დიდი გულო კაიკაციშვილის საფლავთან ახლოს მდებარე ეკლესიის ნაშთები. ადგილობრივთა გადმოცემით, ეკლესია ოსმალთა მოძალებამდე მოქმედი უნდა ყოფილიყო. სპეციალისტები ეკლესიას განვითარებული შუასაუკუნეების ნიმუშად მიიჩნევენ. ნატაძრალი

წარმოადგენდა მცირე ერთნავიან სამლოცველოს შესასვლელით დასავლეთის მხრიდან. კედლის წყობის ხასიათის მიხედვით, ზოგიერთი სპეციალისტი ეკლესიის აგებას XIII საუკუნის შემდგომ პერიოდს უკავშირდებს. გამოვლენილი ახალი მასალების საფუძველზე, შესაძლებელია ვივარაუდოთ, რომ ნასაყდრალი და მისი სიძველენი მიკრორეგიონის ქრისტიანულ საკულტო ძეგლებს შორის, ერთ-ერთ უძველეს სალოცავს უნდა წარმოადგენდეს. თუმცა ამ ეტაპზე მისი ზუსტი დათარიღებისაგან თავს შევიკავებთ ძეგლის უფრო დეტალურ შესწავლამდე.

გზები და საგზაო ნაგებობები. როგორც ცნობილია აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი უძველესი დროიდან ითვლებოდა ერთ-ერთ უმოკლეს და უსაფრთხო მონაკვეთად, როგორც საზღვაო-სატრანსპორტო, ასევე, სახმელეთო გადაადგილებისათვის. აქ გამავალი მაგისტრალე-ბით სარგებლობდნენ სამხრეთის ქვეყნებიდან ჩრდილოეთისკენ და პირიქით, ჩრდილოეთიდან სამხრეთისკენ მოძრაობისას. წარმოადგენილი გზა, ერთმნიშვნელოვნად, სამხედრო-პოლიტიკურ ფუნქციებთან ერთად დიდ როლს ასრულებდა როგორც შიდა, ასევე, გარე ურთიერთმიმოსვლის, ვაჭრობისა და კულტურული კავშირების დამყარებაში.

მიკრორეგიონის ერთ-ერთი მთავარი სამიმოსვლო გზა, რომელიც მდ. კინტრიშის ხეობაზე გადიოდა, კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი ჩანს განვითარებულ შუასაუკუნეებში.

როგორც სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სხვა ისტორიულ ხეობებში, აქაც მიკრორეგიონის ერთ-ერთ მთავარ მაგისტრალზეც გვაქვს წარმოდგენილი ქვის თაღოვანი ხიდები. სწორედ ამ ხიდებით სარგებლობდნენ და გადაადგილდებოდნენ ჩვენი ქვეყნის ჩრდილო-დასავლეთიდან და მეზობელი ქვეყნებიდან ვაჭრები და მოგზაურები ტაო-კლარჯეთისა და მცირე აზიის ტერიტორიებზე.

საქართველოს ფართო ჰიდროგრაფიული ქსელი განსაზღვრავდა როგორც გზების, ასევე ხიდების და სხვა ხასიათის საგზაო ნაგებობების მშენებლობას. ხიდების ასაგებად ჩვენი წინაპრები საგულდაგულოდ არჩევდნენ ხეობების ვიწრო და ადვილად მისადგომ ადგილებს. თავდაპირველად მცირე და დიდ მდინარეებზე გადასასვლელად ხის მორის გადება გამოიყენებოდა, შემდეგ კი მათ ნაცვლად უფრო რთული ხის კოჭოვანი ხიდების აგება დაიწყო. ხიდმშენებლობის განვითარებასთან ერთად ხის ხიდები ქვის ხიდებით იცვლება. ძველი ქვის თაღოვანი ხიდების უმთავრესი ნაწილი-თავი ძირითადად ამოყვანილია დაუმუშავებელი ქვის ფილებით, ყოველგვარი არქიტექტურული სამკაულის გარეშე. შემაკავშირებელ მასალად გამოიყენებოდა კირის ხსნარი. ხიდების მშენებელ ოსტატებს სწრაფი დინების გამო შუა მდინარეში ბურჯის მოწყობისათვის დიდი სიძნელეები ექმნებოდათ. ამიტომ ისინი ცდილობდნენ გადასასვლელები ერთი მალით აეგოთ. საინტერესოა კამარების მოხაზულობა, ისინი ხან ნახევარწრიულია, ხან კოლოფოვანი (პარაბოლური), ხან ისრული ან კიდევ ბრტყელი. ამგვარი ხიდებისათვის უმეტესწილად დამახასიათებელია გათლილი ქვის ნაცვლად იაფი ყორე ქვისა და დულაბის გამოყენება. ტექნიკური თვალსაზრისით ქვის ხიდების უარყოფით თვისებას წარმოადგენს ის, რომ ქვის წყობა კარგად მუშაობს მხოლოდ კუმშვაზე, ამიტომ ქვის ხიდები მხოლოდ თაღოვანი შეიძლება იყოს. რაც შეეხება ამგვარი ხიდების ზომასა და სიგანეს, ის ტრანსპორტის ხასიათზე იყო დამოკიდებული.

ჩვენს ხელთ არსებული მონაცემების მიხედვით დღეისათვის აჭარაში სულ 35-მდე ხიდია ფიქსირებული. მათი დიდი ნაწილი დანგრეულია, თხუთმეტამდე ხიდი კი შედარებით კარგადაა დაცული. მათ შორის 2 ხიდი (გადარჩენილი) ქობულეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზეა წარმოდგენილი, მდ. კინტრიშის ხეობაში - ერთი ვარჯანულ-ტყემაკარავის დამაკავშირებელი და მეორე - ცხემვანის თაღოვანი ხიდი.

საინტერესოდ გამოიყურება ქვის თაღვანი ხიდების ტოპოგრაფია; ისინი კონცენტრირებულია როგორც თანამედროვე აჭარის, ასევე, ისტორიული ტაო-კლარჯეთისა და ჭანეთ-ლაზეთის ტერიტორიაზე. აქ წარმოდგენილი ხიდების მშენებლობის ხელოვნებათთქმის ერთნაირია.

ქობულეთის „ქვეყანაზე“ გადიოდა აბრეშუმის გზის რამდენიმე მცირე და დიდი საგზაო განშტოება და ვფიქრობთ, რომ ამ სამარშრუტო გზის დაცვის აუცილებლობით აშენდა ყველა სტრატეგიულ ადგილზე ციხე და სათვალთვალო კოშკურა - მამუკას ციხე, ელიას ციხე, აჭის ციხე და ა.შ.

დასკვნები

წარმოდგენილი ნაშრომი მოიცავს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ერთ-ერთი საინტერესო მიკრორეგიონის, ქობულეთის „ქვეყნის“ ისტორიულ-არქეოლოგიურ გამოკვლევას, რომელიც ეყრდნობა როგორც ადრე გამოვლენილ, ასევე, ახლად მოპოვებულ მასალას. ნაშრომში წარმოდგენილი წყაროები, მასალები და ისტორიოგრაფიული მონაცემები საშუალებას გვაძლევს თვალი გავადევნოთ რეგიონის განვითარების ისტორიას უძველესი დროიდან განვითარებული შუასაუკუნეების ჩათვლით.

დისერტაციის მომზადების პერიოდში, სამეცნიერო ხელმძღვანელთან, კონსულტანტებთან და პროფ. ამირან კახიძესთან ერთად დავგეგმეთ გაგვეგრძელებინა პროფ. დავით ხახუტაიშვილის მიერ დაწყებული საქმე, რომელიც მეცნიერის გარდაცვალების გამო ბოლომდე არ იქნა მიყვანილი. ახალი მასალის საფუძველზე შევეცადედ შეგვესწავლა ქობულეთის, როგორც მიკრორეგიონის წვლილი და მონაწილეობა მხარის ისტორიული განვითარების თითოეულ ეტაპზე. ჩვენი კვლევები ეყრდნობა, როგორც გამოქვეყნებულ, ასევე, გამოუქვეყნებელ და ჩვენს მიერ მოძიებულ ახალ მასალას, რის საფუძველზეც წარმოვადგენთ მიღებულ შედეგებს.

თავი I.

ნეოლითის ხანა. ჩვენი მიზანი, გაგვეგრძელებინა მეცნიერ-მკვლევართა მიერ დაწყებული საქმე და გაგვემდიდრებინა იგი ახალი მასალებით მიღწეულია - მივაკვლიეთ და დავადასტურეთ ქობულეთის ადრენეოლითურ ძეგლზე ადრე გამოვლენილი წყალმომარაგების სისტემების სათავე-ნაგებობების არსებობა; კვლევის პროცესში გამოვლენილმა ახალმა გარემოებებმა მოგვცა შესაძლებლობა მეტი სიცხადე შეგვეტანა სერგო გოგიტიძის მიერ ადრე შესწავლილი სოფ. ქობულეთის ადრენეოლითურ ძეგლთან მიმართებაში. მათ, შორის:

1. სერგო გოგიტიძის მიერ წარმოებული კვლევებით დასტურდებოდა, რომ ქობულეთის ადრენეოლითური დასახლების არეალი მოქცეული იყო თანამედროვე საცხოვრებელი სახლის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში, საკარმიდამო ნაკვეთის აღმოსავლეთიდან დასავლეთით გავლებული დიდი არხის სამხრეთით. ჩვენს მიერ დღეისათვის ახლად გამოვლენილი, რიგით მე-4 წყალმომარაგების სისტემის მდებარეობა და მიმართულება გვაძლევს იმის მტკიცების საფუძველს, რომ აღნიშნული დასახლების გავრცელების არეალი ბევრად უფრო ვრცელია და რამდენადმე უფრო ფართოვდება როგორც ჩრდილო-აღმოსავლეთის მიმართულებით, ასევე, ჩრდილო-დასავლეთითაც;

2. ძეგლზე, ჩვენს მიერ გამოვლენილი ქვაზე დამზადებული იარაღების სიმრავლემ მოგვცა შესაძლებლობა დაგვედასტურებინა, რომ მიკრორეგიონის ძველი მოსახლეობა გარკვეული ფორმების იარაღების დამზადებისას გარდა კაჟისა და ობსიდიანისა, ინტენსიურად იყენებდა რიყის ქვის ნედლეულს, რაც ადრე შესწავლილ მასალებში მცირე რაოდენობით იყო

წარმოდგენილი. ეს ახალი გარემოება კი მიგვანიშნებს ადრენეოლითელი ბინადრების გენეტიკურ ურთიერთკავშირზე გვიანმეზოლითურ ტრადიციებთან.

3. დადასტურებული ფაქტია, რომ ადრენეოლითური სამოსახლოების უმრავლესობა უფრო ძველ, მეზოლითური ეპოქის ნამოსახლარებზე თუ მათ მახლობლადაა განლაგებული. ჩვენ ადრე შესწავლილი დასახლების სამხრეთით, კლდოვან ფერდობზე გამოვავლინეთ მღვიმე-გამოქვაბული, რომელზეც სამეცნიერო მიმოქცევაში დღემდე არ გვხდება პირდაპირი თუ ირიბი საუბარი და რომელიც, ჩვენი მოსაზრებით, უფრო ადრეულია დაუწყვეტი ცხოვრების მოწმობადაც შეიძლება მივიჩნიოთ. სამომავლოდ იგეგმება ძეგლის უფრო დეტალური შესწავლა.

ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანა.

მიკრორეგიონის ენეოლითური კულტურა, რომელიც გვიანენეოლითური კულტურის ფინალური სტადიის ზედა ქრონოლოგიურ საზღვრად არის მიჩნეული, მეტად მწირი მასალით იყო წარმოდგენილი. 2013-2019 წწ ქობულეთის მუზეუმის მიერ ახლად გამოვლენილი მასალები ადრე შექმნილ სურათს გარკვეულწილად ამდიდრებს. მათ, შორის: ხელსაფქვავე ჩოლოქიდან - საკვებად მოპოვებული მოსავლის გადასამუშავებლად უნდა ყოფილიყო გამოყენებული; ქვის გობი კოხიდან მიგვანიშნებს მის მრავალფუნქციურობაზე. საკვებად მოპოვებული მოსავლის გადამუშავებასთან ერთად, შესაძლებელია ის ლითონწარმოებაში ფლუსების დასანაყად ან სხვა დანიშნულებით გამოიყენებოდა.

სამწუხაროდ, ენეოლითური ხანის ნამოსახლარის ნაშთების გამოვლენა აღნიშნულ რეგიონში ჯერ-ჯერობით ვერ მოხერხდა. მკვლევართა ვარაუდით, ამ პერიოდის ძეგლები საკმაოდ ღრმად, 20-30 მეტრის სიღრმეზე უნდა იყოს განლაგებული და მათი მიგნება დიდ სირთულეებთანაა დაკავშირებული.

ადრებრინჯაოს ხანაში, ზღვისპირა ზოლში, ერთ-ერთი პირველი დასახლება ისპანის ტორფქვეშაა დადასტურებული. რაც შეეხება მიკრორეგიონის მთაგორიან დასახლებებს, აქ მხოლოდ ერთეული მასალები იყო წარმოდგენილი: მაგ. ბრინჯაოს ცული, რომელიც ფიქსირებულია სოფელ აჭყვისთავში. არსებული სურათი გაამდიდრა ჩვენს მიერ გამოვლენილმა ახალმა მასალებმა: მინიატურული ბრინჯაოს ცული გამოვავლინეთ მდ. კინტრიშისა და შავის ზღვის შესართავთან ახლოს, მდინარის კალაპოტში, ახლად წარმოქმნილ მოშლამულ ნახევარკუნძულზე; მეტად მნიშვნელოვანია მიკრორეგიონისმეთუნებისა და სასოფლო-სამეურნეო დარგების განვითარების თვალის გასადევნებლად კასრისებული ჭურჭლისა და კოლხური ქვევრის ფრაგმენტების გამოვლენა ჩოლოქის აუზში; ჩოლოქის ჯგუფის მასალებს მიეკუთვნება ბაზალტის სტელა სოფელ დვადან, რომელიც მდ. ცხრაფონასა და მდ. სკურას წყალის შესართავთან ახლოს, მდინარის კალაპოტში იყო გამოვლენილი. სტელაზე წარმოდგენილი დახვეული სპირალი დიდი მნიშვნელობის მქონე კოსმოგონიური ნიშანი უნდა ყოფილიყო მიკრორეგიონის წარმოდგენილი პერიოდის მოსახლეობისათვის.

ამდენად, ჩვენს მიერ გამოვლენილი ახალი მასალების საფუძველზე, გვეძლევა საშუალება შევავსოთ მიკრორეგიონში მცხოვრები მოსახლეობის სამეურნეო და სულიერი ყოფის სურათი აღნიშნულ პერიოდში

შუა ბრინჯაოს ხანა. მიკრორეგიონში ამ დრომდე ვერ მოხერხდა შუა ბრინჯაოს ხანის ძეგლების გამოვლენა. ამდენად, ძალზედ მნიშვნელოვანია ქობულეთის მუზეუმის სადაზვერვო ექსპედიციის მიერ აღმოჩენილი ახალი ძეგლები, რომლებიც დაკავშირებულია ქობულეთის „ქვეყანაში“ სპილენძ-ბრინჯაოს სამთამადნო საქმიანობასთან.

გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანა. ქობულეთ-ფიჭვნარის დიუნურ დასახლებაში ახლად გამოვლენილი მასალა საშუალებას იძლევა გამოითქვას რამდენიმე მოსაზრება ძეგლის

დანიშნულების შესახებ: მონაწილეობა ლითონწარმოებაში, რელიგიურ კულტმსახურებაში თუ მარილის მოპოვებაში. დღეისათვის რთულია ზუსტად განვსაზღვროთ მათი დანიშნულების პრიორიტეტულობა.

გვიან ბრინჯაო-ადრერკინის ხანის კოლხეთი და მათ, შორის წარმოდგენილი მიკრორეგიონი კარგად იცნობდა მოხვნიტ მიწათმოქმედებას, სახვენელს ლითონის სახნისით, ხარისა და სხვა კულტებს, მეთუნეობას, ფეიქრობას და ა.შ.

„ქობულეთის ქვეყანა“ რკინის მეტალურგიის უძველესი კერა. ქობულეთის „ქვეყანაში“ წარმოდგენილი ძეგლების შესწავლის ისტორიამ და სოფელ ჯიხანჯურში გამოვლენილი ახალი მასალების კვლევამ მოგვცა შესაძლებლობა კიდევ ერთხელ დაგვედასტურებინა ადრე გამოთქმული მოსაზრება, რომ მიკრორეგიონში მოცემული იყო ყველა ის წინაპირობა, რაც უძველესი შავი მეტალურგიის განვითარებისათვის იყო აუცილებელი. თითოეული რკინისსადნობი სახელოსნო წარმოადგენდა დამოუკიდებელ, თვითკმარ ერთეულს, რომელსაც გააჩნდა ყველა პირობა რკინის მეტალურგიის განვითარებისათვის მრავალი საუკუნეების განმავლობაში, დაწყებული მადნის მოპოვებიდან რკინის საბოლოო სახით მიღებამდე.

თავი II.

„ქობულეთის ქვეყანა“ ბერძნული და კოლხური ცივილიზაციების საკონტაქტო ზონა. 2013-2019 წწ შეგროვებული მასალების საფუძველზე, სადაც ადგილობრივ კერამიკულ ნაწარმთან ერთად წარმოდგენილია იმპორტული კერამიკული ტარა და ყოფითი ჭურჭელი, გვაქვს შესაძლებლობა თვალი გავადევნოთ წარმოდგენილი მიკრორეგიონის საერთაშორისო სავაჭრო-ეკონომიკურ და კულტურულ კავშირებს.

ქობულეთის მუზეუმში დაცული მასალების შესწავლის საფუძველზე, ჩვენ მოგვეცა შესაძლებლობა გამოგვეთქვა შემდეგი მოსაზრება: მდ. ოჩხამურის აუზში გამოვლენილი ახალი მასალა, ჩვენი ვარაუდით, ქობულეთ-ფიჭვნარის ანტიკური პერიოდის ძეგლის - „ნაპურვალას“ - კოლხური სამაროვნების მიმდებარე ტერიტორიებზე სავარაუდოდ არსებული საცხოვრისის ან სახელოსნო უბნის კუთვნილებას უნდა წარმოადგენდეს; ანტიკური პერიოდის კერამიკული ნაწარმის შავ ზღვაში აკუმულირება და მათი იქ გამოვლენა, ჩვენი მოსაზრებით, ნაოსნობასთან ერთად დაკავშირებულიუნდა ყოფილიყო მეთევზეობასთან, რომელიც სეზონურ საქმიანობად ითვლება ან სხვა ფაქტორებთან. მიკრორეგიონის სანაპირო თხელი წყლები დღესაც თევზაობისთვის ხელსაყრელ ზონად ითვლება.

თავი III.

„ქობულეთის ქვეყანა“ ადრეულ შუასაუკუნეებში. წარმოდგენილ პერიოდში მჭიდროთ დასახლებული ჩანს მიკრორეგიონის როგორც ზღვისპირა ზოლი, ასევე, მთისწინა და მთის ტერიტორიები.

როგორც დასტურდება, თავდაცვითი და საგზაო ნაგებობების პარალელურად ამ პერიოდში მიკრორეგიონში მიმდინარეობდა ქრისტიანული საკულტო ნაგებობების აგება-მშენებლობა. მათ, შორის გამოიყოფოდაპეტრა-ციხისძირის ქრისტიანული სალოცავი. ასევე, თეთროსნის წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესია, რომლის შესახებ მოპოვებული ახალი ცნობები გვაძლევს საშუალებას ვივარაუდოთ, რომის პეტრა-ციხისძირში არსებულ საკულტო ნაგებობებთან ერთად მიკრორეგიონის ერთ-ერთ უძველეს ქრისტიანულ სალოცავს წარმოადგენდა.

რაც შეეხება მიკრორეგიონის საფორტიფიკაციო ნაგებობებს -ალამბრის ციხე, ელიას ციხე და აჭის ციხე - მათი გამორჩეული სტრატეგიული მდებარეობიდან გამომდინარე, ჩვენი ვარაუდით, დაკავშირებული უნდა ყოფილიყო პეტრა-ციხისძირთან, რითაც ისინი, როგორცმნიშვნელოვანი

სამხედრო-საინფორმაციო პუნქტები ერთიანი თავდაცვითი სისტემის შემადგენელ ნაწილებს წარმოადგენდნენ.

თავი IV.

„ქობულეთის ქვეყანა“ განვითარებულ შუასაუკუნეებში.

ა) მოპოვებული ახალი ცნობები და მასალები ხინოწმინდის ნასაყდრალის შესახებ გვამღვს საშუალებას უფრო ზუსტად განვსაზღვროთ ტაძრის ფუნქციონირების პერიოდი, ასევე, ვიგულისხმობთ მასთან საეკლესიო მარნის არსებობაც;

ბ) აჭყვისთავისნატაძრალის ტერიტორიაზე გამოვლენილი ადგილობრივი და უცხოური ვერცხლის მონეტები გვაფიქრებინებს, რომ ტაძარი ხინოწმინდის ეპარქიაში შემავალი ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კერა უნდა ყოფილიყო;

გ) სამების ნატაძრალის ტერიტორიაზე ქობულეთის მუზეუმის მიერ ჩატარებული დაზვერვითი ექსპედიციის შედეგების მიხედვით შესაძლებლობა მოგვეცა დაგვედასტურებინა, რომ ის აჭყვისთავის ეკლესიასთან ერთად ხინოწმინდის ეპარქიაში შემავალი ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სულიერების კერა უნდა ყოფილიყო;

„კონტრიშული“ კარაბადინის მიხედვით განვსაზღვრეთ, რომ ზემოთ მითითებული აჭყვისთავის და სამების ტაძრები თავის დროზე წმინდა გიორგის სახელზე იყო აგებული.

დ) რაც შეეხება მიკრორეგიონის გზებსა და საგზაო ნაგებობებს, როგორც ცნობილია აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი უძველესი დროიდან ითვლებოდა ერთ-ერთ უმოკლეს და უსაფრთხო მონაკვეთად, როგორც საზღვაო-სატრანსპორტო, ასევე, სახმელეთო მიმოსვლისათვის. ქობულეთის მუზეუმის თანამშრომლების მიერ 2013-2019 წწ ჩატარებულმა დაზვერვითმა ექსპედიციებმა დაადასტურა და მნიშვნელოვნად გამოკვეთა ქობულეთის „ქვეყნის“ გზებისა და საგზაო ნაგებობების როლი როგორც ადგილობრივ, ასევე, საერთაშორისო სამიმოსვლო ქსელში. მოვიძიეთ ახალი ცნობები მდინარე კონტრიშზე არსებული კობალაურის თალიანი ხიდის და მდ. კონტრიშის მარჯვენა შენაკადის - საგებაურის დელეზე არსებული თალიანი ხიდის შესახებ.

როგორც ვხედავთ, მიკრორეგიონში არქეოლოგიური კვლევა-ძიებისას მოპოვებულმა მასალებმა და შემთხვევითმა აღმოჩენებმა საშუალება მოგვცა თვალი მივადევნოთ ამ მხარის მოსახლეობის ცხოვრებისა და განვითარების უწყვეტ ისტორიას უძველესი დროიდან განვითარებულ შუა საუკუნეებამდე და ცხადვით ქობულეთის „ქვეყნის“ წვლილი მთლიანად რეგიონის ისტორიულ განვითარებაში.

გამოქვეყნებული სტატიები:

1. რ. ტაკიძე, – „კირმანეული თეთრი სოფელ აჭყვისთავიდან“, სამხრეთ–დასავლეთ საქართველო (ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია) საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის კრებული; გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2016, ISSN 2298-0776
2. რ. ტაკიძე, – „ენეოლითის ხანის ახალი მასალები კოხიდან“, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, შრომები XV, გამომცემლობა „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2019,
3. რ. ტაკიძე, – „ახალი ცნობები თეთროსნის ეკლესიის შესახებ“, საერთაშორისო სამეცნიერო ჟურნალი „ინტელექტუალი“ N40, საქართველოს ახალგაზრდა მეცნიერთა საზოგადოებრივი აკადემია, 2020 წ. ISSN 1512-2530

კონფერენციები:

1. რ. ტაკიძე, – „ქარვის გზა“, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია ლიტვა და საქართველო 520 წლის რეტროსპექტივიდან; 17–18 ოქტომბერი 2015 წელი
2. რ. ტაკიძე – „ქობულეთის ქვეყნის ქვის ხანის ძეგლების საკითხისათვის“, სამხრეთ–დასავლეთ საქართველო (ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია) საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია; ბათუმი 15–16 სექტემბერი 2016 წელი
3. ი. ვარშალომიძე/ რ. ტაკიძე, – „კირმანეული თეთრი სოფელ აჭყვისთავიდან“, სამხრეთ–დასავლეთ საქართველო (ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია) საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია; ბათუმი 15–16 სექტემბერი 2016 წელი
4. რ. ტაკიძე, – ქობულეთის ადრეული შუასაუკუნეების ძეგლები“, საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის ლიტვური ენისა და კულტურის ცენტრის საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია; თბილისი, 11–12 ოქტომბერი, 2018 წელი

LEPL Batumi Shota Rustaveli State University

Faculty of Humanities

Department of History, Archeology and Ethnology

REZO TAKIDZE

“The Country of Kobuleti”

(The Historical-Archeological Research)

Specialty: Archeology

Annotation

submitted to obtain the degree of the
PhD in Archeology

Batumi

2020

The paper was prepared in the Department of History, Archeology and Ethnology of the Faculty of Humanities of Batumi Shota Rustaveli State University.

Scientific director: Professor of Batumi Shota Rustaveli State University, **Nana Khakhutaishvili**

Foreign evaluator: **Michael Wickers**
Professor at the University of Oxford (UK)

Evaluators: **Giorgi Tavamaishvili**
Doctpr of Histori, Professor of Batumi Shota Rustaveli State University

Davit Mindorashvili
Professor of Tbilisi Ivane Javakhishvili State University

Omar Nishnianidze
Doctor of History, Professor of Kutaisi Akaki Tsereteli State University.

The defense of the dissertation will take place on December 19, 2020, at 13:00, in the room № 37 at the meeting of the dissertation commission established by the Dissertation Council of the Faculty of Humanities of Batumi Shota Rustaveli State University.

Address: Batumi Shota Rustaveli State University, 35 Ninoshvili Str., room №32

The paper can be found in the library of Ilia Chavchavadze State University of Batumi Shota Rustaveli, and the annotation of the dissertation can be found on the website of the same university www.bsu.edu.ge

Secretary of the Dissertation Board:

Doctor of Philology, BSU Associate Professor

Natia Phartenadze

Introduction

Actuality of the of the research topic. The paper presents a historical-archaeological study of one of the micro-regions of southwestern Georgia, conditionally "Kobuleti country", developed from ancient times to the Middle Ages.

Kobuleti is one of the most important regions of our country and is a part of historical Kolkheti. The archaeological researches have uncovered the continuity of life and development of the micro-region and its contribution to the historical and cultural development of the region as a whole.

The history of our research micro-region has been enriched with historical, archaeological, ethnological, linguistic and other materials as a result of many years of work of the Niko Berdzenishvili Scientific-Research Institute and the Batumi Archaeological Museum; among them, the archeological direction is important, which, in our opinion, is relatively well represented. However, certain periods, in our view, required deeper and more thorough study. However, it should be noted that some stages remained almost unexplored. Our goal was to fill these gaps with new material and explore unexplored stages in the history of the region.

It should be noted that Davit Khakhutaishvili, a member of the Georgian Academy of Sciences, devoted a special research to the study of the "country" of Kobuleti. Unfortunately, the great scientist managed to study and publish the history of only one section of this micro-region (due to a sudden death). However, more than three decades have passed since the publication of the monograph he prepared.

Goals and objectives of the research: The aim of the dissertation was to highlight the contribution of Kobuleti as a micro-region and its participation in each stage of the historical development of the country, based on both published and unpublished new material. We set a task to continue the work started by the great scientist, Davit Khakhutaishvili, to enrich the periods studied by him with new material. We also studied the next interesting stages in the development of this micro-region. The main task of the paper is to present the history of the "country" of Kobuleti, its contribution and significance to the historical development of the region as a whole, based on new materials obtained by archaeological research, accidental discoveries and other data.

Scientific innovation and importance: In preparing this paper, we have been guided by the rich material accumulated about the "country" of Kobuleti, which has become one of the main factors to thoroughly expand and discuss the issues raised during the study of certain periods. The paper also presents and studies the monuments and new materials discovered during the recent expeditions we have conducted in the mentioned micro-region, which will supplement our knowledge about the mentioned region.

Based on the latest data in the dissertation, an attempt is made to scientifically study some aspects of the economic, social and cultural development of the population of the micro-region, which will be an interesting and necessary acquisition for specialists interested in research and history of South-West Georgia and the general public.

Approval of the paper: The dissertation was performed in the Department of History, Archeology and Ethnology of Batumi Shota Rustaveli State University, where it was reviewed and approved on July 12, 2020 (Minute N--). The author of the qualifying paper was recommended to obtain a searchable academic degree. The separate parts of the paper have been published in international scientific journals and collections of papers, read at international conferences.

The structure and content of the paper: The dissertation is scientifically valuable. It contains a historical-archaeological study of one of the micro-regions of southwestern Georgia - Kobuleti "Country", including the medieval times from ancient times. The structure of the dissertation is determined by the aims and objectives of the research. The dissertation consists of an introduction, historical-geographical description of the micro-region, sources and historiography, four chapters, 4 paragraphs and conclusions. The paper is accompanied by a list of used literature, a fairly extensive graphic and photo material. The dissertation consists of 192 computer-printed pages and 84 tables. At about 80 sources and about 330 scientific papers were used during the research.

1. Historical-geographical description

Historical characterization. The presented micro-region of South-West Georgia - "Country" of Kobuleti - is especially interesting for the study of the history of our country. The material culture of the "country" of Kobuleti, the scientific study of which is based on the work of many generations of Georgian and foreign scientists-archaeologists, chronologically covers different historical periods. In the process of research we were guided by the materials identified and protected in the area within the borders of modern Kobuleti.

The materials presented in the dissertation show that the micro-region is rich in monuments of different periods, which allow us to trace the history of the development of the "country" of Kobuleti, including the medieval times from ancient times.

Geographical characterization. Kobuleti "Country" is located on the Black Sea coast, in the southwestern part of Georgia. The peculiarity of the terrain and geological structure greatly determines the specifics of the natural conditions of this "country" - the nature of vegetation, climate and soil originality. The micro-region is characterized by a well-developed hydrographic network due to the climatic and difficult contrasting terrain. The abundant atmospheric precipitation feeds large and small rivers, the main artery of this zone is the river Kintrishi with its numerous tributaries, which are characterized by high velocity, waterfall and waterfalls. Among them, the largest is the Kinkisha tributary.

Flora and Fauna. In parallel with the geomorphological changes of Kobuleti "country", the elements of fauna and flora were changing. The flora and fauna of the micro-region were changing, migrating, sometimes adapting to the new environment and being able to reach even modern times; this is true of vegetation as well as a number of representatives of the members of the Animal Kingdom.

2. Sources and Historiography

Sources. The materials of the material culture obtained during the archeological research are very important for the study of the history of the "country" of Kobuleti. Monuments of material culture are the basis that leads to the origins of the ancient civilization of our country. As for foreign written sources, their data on the western Kartvelian tribes appear from the period of the VIII B.C. The significant and important materials can be found in the form of tangible cultural monuments unearthed during archeological excavations, which have rendered invaluable service to us in the process of researching individual periods of the presented micro-region.

Historiography. The "Country" of Kobuleti is one of the important micro-regions of the emergence and development of the old Colchian civilization. The written material that has reached us is presented in the notes of the excellent Georgian historian and geographer Vakhushti Bagrationi. Archaeological monuments are of special importance for the study of the history of Kobuleti "country", some of which are unique to the whole Caucasus (such as, for example, the peatland settlement of Kobuleti-Ispani). The Kintrish-Choloki river line and surrounding areas are still being studied more intensively in the region. As the Prof. Davit Khakhutaishvili noted that separate attempts of archeological study of coastal monuments were made in the 70s of the XIX century, but basically these were the works aimed at obtaining more museum items rather than the research directed to study of the past of the region.

In the historiographical review, we aimed to share and get acquainted with the existing sources, opinions and views of the authors for the study of the history and culture of South-West Georgia and "country" of Kobuleti. It is noteworthy that our review more or less fully covers the large army of truly invaluable scholars who have made some contribution to the study of the ancient history of southwestern Georgia, namely the "country" of Kobuleti, which simply contributed to the preparation of the present paper.

Chapter I. "Country" of Kobuleti in prehistoric period

In the "country" of Kobuleti, as one of the interesting micro-regions of the Eastern Black Sea, the ancient monuments have been confirmed to belong to the Late Mesolithic and Early Neolithic periods. The earliest monuments of Neolithic culture in our micro-region are located in the hydroxyl of Kintrishi and Choloki and mainly belong to the types of "hill-settlements". In the presented gorges, near the rivers, "hill settlements" have been identified on the monuments of Jikhanjuri, Choloki, Khutsubani, Chaisubani, Sakhalvasho, Kokhi, Kvirike and the village of Kobuleti.

In the micro-region, in addition to the already identified settlements, contemporaneous settlements should have been represented directly in the coastal lowlands. As a result of marine transgression, they are supposed to be covered with a thick layer of alluvial sediments and peat and located at a depth of 20-30 m. Thus, their detection and study today is associated

with great difficulties. It is also noteworthy that the foothills must have been intensively inhabited in parallel with the coastal plains; at the same time, the subalpine and alpine zones in the region in general seem to have been developed, which suggests that the intermediate zone, i.e. the whole territory of the micro-region, must have been more or less inhabited at that time.

§1. Neolithic

Taking into consideration the Stone Age monuments of the micro-region shows that here we are dealing not only with a peculiar local variant of the Late Mesolithic- Early Neolithic culture, but also with their chronological difference compared to the Early Neolithic monuments of western Georgia. In this regard, the settlements of Kobuleti-Khutsubani occupy an intermediate place between the Late Mesolithic and the Early Neolithic monuments. The Early Neolithic settlement of the village of Kobuleti is especially interesting, which is one of the most prominent monuments not only in the micro-region, but also in the Caucasus. Its study is connected with the name of a scientist-researcher, archaeologist, Sergo Gogitidze. Unfortunately, due to his death, the interest towards the monument was weakened for some time.

In 2017, the Kobuleti-Pichvnari Archaeological Expedition of the Batumi Archaeological Museum (Director, Professor Amiran Kakhidze) resumed the study of the Early Neolithic monument in the village of Kobuleti. New research was conducted in the north-eastern part of the area under study in the 60s and 80s of the last century. During the work on the monument, several important and significant facts were revealed, which enabled us to bring more clarity in relation to the views expressed earlier by Sergo Gogitidze. In particular, the existence of a number of natural springs or cold springs from the north-west as well as the north-east of the monument in connection with the existence of water supply system headstones proves that the water supply systems presented here look natural, despite the fact that the heads of all four water supply systems were recently disrupted. Also, the location and direction of the 4th water supply system revealed by us on the monument provide grounds to prove that the area of distribution of the settlement is much wider than the one mentioned by the deceased S. Gogitidze, because the settlement is expanding somewhat in the northeastern direction, where we also conducted surveys in the northwest (where, later, in 2019, archaeologist G. Chkhatarashvili conducted an expedition).

The abundance and variety of stone tools identified during the study of the monument allowed us to confirm that the ancient population of the micro-region, in the manufacture of tools of certain forms, except flint and obsidian, intensively used cobblestone raw materials, which were presented in small quantities in previously studied materials. This new fact must point to the genetic relationship of the Early Neolithic inhabitants with the Late Mesolithic traditions. It is an interesting fact that during the work on the monument, we discovered a cave on the rocky slope in the surrounding area, south of the previously studied settlement,

which the locals call the "Devi Tunnel". Unfortunately, entry into the cave was not possible due to the riverbed at the entrance. It is noteworthy that to date there is no direct or indirect talk about this cave in the scientific circulation; future research will show whether traces of human life are confirmed here.

§2. Eneolithic-Early Bronze Age

The "country" of Kobuleti with its seaside and mountainous line is exactly the micro-region where we can follow the processes of human development in the later period - the Eneolithic-Early Bronze Age.

The materials revealed on the monuments of the "country" of Kobuleti of the presented period prove that the leading fields in the agricultural activity of the locals are - agriculture and cattle breeding. Fishing and weaving became widespread. The archaeological excavations in the micro-region have confirmed such an important monument of the micro-region as the peatland settlement of Ispani of Early Bronze Age; identification of Eneolithic and Middle Bronze Age monuments remained a problematic issue; except for the accidentally discovered material that was found in the village of Kvirike in the form of a flint spearhead. Therefore, for the purposes of our dissertation, one of the main tasks of the Kobuleti Museum reconnaissance expeditions (2013-2019) was to follow the previously identified monuments of early or late period and search for the new materials in the wake of natural phenomena or acts of God and various types of agricultural and construction works. Among them, the flint spearhead from Kvirike is worth mentioning, which was discovered in the left tributary of the Kintrishi River in the Kinkisha River Gorge, in the village of Zeda Kvirike of the Kvirike community. It was found during the earthworks. The spearhead dates back to the Eneolithic period; it is noteworthy that interesting forms of flint and later, bronze arrowheads of a similar nature are found in later periods.

During this period, the materials used to process the edible crop obtained by farming or harvesting are presented in a variety of forms, including stone mortars, pestles, grinders and abrasives, round or oval-shaped manual grinders. The manual grinders discovered by us in Choloki must coincide with the household items found on the Eneolithic period monuments with more or less accuracy.

Interesting materials were discovered in one of the oldest settlements of Kobuleti municipality - in the village of Kokhi, located in the gorge of the river Kintrishi. The interest in the village of Kokhi dates back to the 50s and 60s of the last century, when builders noticed archeological material while widening certain sections of the rural road. Here, near the place "Najikhurali", antique pottery and warriors' equipment were discovered, and during the widening of the central road, Neolithic material was found. Our interest towards the antiquities of Kokhi was driven by newly discovered material, namely the bowl carved into an oval-shaped stone, which was discovered on a hill north of the Kochi Neolithic monument. The mobility and small size of the bowl should indicate its multifunctional use. It may have been used as the grinder of fluxes in metallurgy or for other purposes.

In the micro-region, if we do not count the monuments of the following period in the left tributary of the river Kintrishi in the Kinkisha riverbed and its small tributaries and the Bronze Age monuments near the Sodomuri settlement of Chakhati village, we can say that Kokhi monument is the only one at this time.

In the Early Bronze Age, as in the previous period, the Colchis lowlands were densely populated; the interesting material from this period was found to the east of Ispani peatland settlement, in the village of Achkvistavi, and north of the Choloki riverbed and surrounding areas. It is noteworthy that the blunt side of the bronze axe of Achkvistavi is no longer inclined at all, and its body is more or less the same as that of the first two types of axes. Possibly, it is creating the new types of bronze axes, as it has no parallel and belongs to the unique discovery yet. It seems that the Achkvitavi ax was made in the last stage of the Early Bronze Age, when the so-called "Kuamiliani" axes take the leading place along the blade declined axes.

An interesting form is the miniature bronze ax found at the confluence of the river Kintrishi and the Black Sea, in the riverbed, which according to the development scheme of the Colchian axes of D. Koridze must belong to type II. The axes of this group are relatively high, sometimes massive and quite heavy. The first sub-type of the type II of the Colchian axe of I stage differs from the main type in that they have a double-edged sword, sometimes crossed and with blunt side flattened. Among the materials of a similar nature, a bronze miniature axe can be said to be a rare finding in the micro region.

We have interesting ceramic specimens in the form of materials discovered during the reconnaissance expeditions of the Kobuleti Museum (2013-2018) near the Kobuleti-Pichvnari archeological zone, on the river Choloki.

An interesting example is a fragment of a barrel-like pottery, the analogue of which can't be found among the material found on the Eneolithic-Early Bronze Age monuments of western Georgia. It is a black glossy hand carved pottery with a rhombic geometric ornament. It should be noted that a similar geometric ornament is widely used in the culture ceramics of Mtkvari and Araksi. A fragment of the Colchian Kvevri (large earthenware vessel) discovered by us should be one of the earliest forms of winemaking-related pottery for the micro region.

The materials of the Choloki group include the semi-shallow basalt stele found in the Skura waterbed, in the village of Leghva, near the confluence of the Tskhrafona and Skura, which is decorated with a spiral ornament typical of Early Bronze Age materials. The geometric figures on the left and, consequently, on the right side of the stele are also very interesting, forming the chain.

Study of the stele has given us the opportunity to make a few notable remarks: the double-sided twisted spiral must have been a cosmogonic sign of some significance to the population of the period represented in the micro-region; at the same time she embodied the mother-goddess. If we take into account the fact that the material we have identified must be

missing half a part in order to appear in its finished form, it can also be considered as a symbol of the sun; the spiral, as it is known, must also express the symbol of infinite motion.

The most important monument of the Early Bronze Age of the "Country of Kobuleti" is Ispani peatland settlement, which provided us with a particularly rich material for the study of the history of the next stage of pre-agricultural culture.

Ispani peatland settlement was discovered in a peatland located to east of Kobuleti. It is represented by two levels and is supposed to have been created at the end of the IV century B.C. and at the first half of the III millennium.

The materials found on the monument - ceramic pottery, Khuamiliani axe molds, blower nozzle pipes, miniature crucibles, Khua-inclined wooden axe model, small clay anthropomorphic sculpture, flint arrowheads, manual grinders, mortars, mauls, pestles, the cobblestone weighting used for plummeting the net or rod, flint sickle insertions, sling stones and etc. - allowed scientists to answer many interesting questions. Today, the monument is covered with a 2 m thick layer of peat.

As a monument, we are dealing with one of the earliest settlements in the Colchis lowlands, the formation and subsequent abandonment of which is associated with the marine transgression-regression alternation. The oldest fortified buildings of the settlement date back to years 3180 and 3150 B.C., and the pile-fortified building of upper level – year 2650 B.C. The radiocarbon date of the sample taken from the lower level of peat of the monument date back to year 1650 B.C. XVII century B.C. corresponds to the initial period of Phanagorian regression. The fact is that a considerable time has passed from the time of the formation of the settlement to its demise. And as for the abandonment of the settlement by the inhabitants, it seems that we must first pay attention to the geomorphological processes that took place in the Colchis seaside 4000-5000 years ago.

Based on the data obtained from the study of Ispani settlement, we can conclude that the settlements of the Eneolithic-Early Bronze Age in the lowlands of the eastern Black Sea coast are located in the peatlands behind the New Black Sea terrace (dune) (Ispani-Kobuleti, Poti, Kulevi, Anaklia, etc.), where the best conditions for their conservation existed.

Study of the materials found in Ispani peatland settlement has shown that the presented monument is still closely related to the previous period. It seems that due to the peculiar conditions, the traditions from the previous period have been preserved here for a relatively long time, which, we think, has had some impact on the pace of development and, in general, on the nature of the culture.

The monument provides an opportunity to highlight several factors characteristic of the Early Bronze Age period of Western Georgia, which are manifested in such important agricultural-industrial fields as metal production, construction equipment, pottery, etc.

It should be noted that no Middle Bronze Age monuments have been identified in the micro-region to date. Thus, it is interesting that Prof. A. Kakhidze's new discoveries related to

mining, metal mining and technological processing of raw materials extracted from quarries, which the scientist presupposes to belong to this period.

§3. Late Bronze Age - Early Iron Age

The "country" of Kobuleti, with its seaside and mountainous line is a micro region, where the presented materials allow us to follow the processes of human development in the next - Late Bronze -Early Iron Age. For the study of presented period of the micro region, the „Namcheduri” settlement of the Late Bronze-Early Iron Age reference monument is of great importance.

VI layer of the monument, settlement “Namcheduri”, presented in Choloki-Ockhamuri gorge, is attributed to the Late Bronze Age; the remains of the log building and samples of the hand-carved pottery are genetically linked to the upper level of Ispani peatland settlement. The molds (shapes) found at the monument, which were used for casting weapons and jewelry, is a testament to the fact that the population continued the old traditions of metal processing works, which were so well represented in the materials of Ispani peatland settlement. It is possible to follow the development of the community of the micro region by “Namcheduri” monument for a long period of time.

According to the materials of “Namcheduri” settlement, which is supported by the data of other monuments - Dune settlements in Bobokvati and Pichvnari, other monuments of Pichvnari-Choloki settlement group, iron mining hearths, etc. - it is possible to follow with more or less accuracy the economic development processes on the full perimeter of the Late Bronze - Early Iron Age, as well as get acquainted with such aspects of human life and culture such as cattle breeding, hunting, handicrafts and its fields (pottery, mining and metallurgy, weaving, etc.), settlement topography and the art of construction, trade, roads and vehicles, etc.

An interesting monument are the remains of dune habitations of Kobuleti – Pichvnari, found on the coastal sand embankment of micro region, with light dwelling traces and specific ceramic specimens, characteristic to them; the dune habitations are a type of monument where dwellings and cultic places (sacrificial altars) are located separately;

Some of the data provided during the characterization of habitations may, in the opinion of some specialists, not correspond to the reality revealed at the time of the discovery of the monument.

Nowadays, we can note that in the presented area, directly on Kobuleti - Pichvnari dune habitations, the pre-construction, preparatory works for the construction of hotels within the framework of the Free Tourist Zone project in 2011 actually destroyed the

monument. However, later, the monument was reconstructed by the specialists of the Batumi Archaeological Museum.

In 2014, during a joint reconnaissance expedition of the Ajara Cultural Heritage Protection Agency and the Kobuleti Museum, a very interesting ceramic material was discovered in a pit dug by illegal sand miners on the monument. The newly discovered stands with clay horn-like protrudences formed the circular and oval cross-sectional shapes.

Due to the diverse nature of the stands found on the coastal dune habitations of Georgia, four main types have been identified; the stands identified by us with the help of „sand miners” should mainly belong to the 4th type. It is known that circular and transversal shapes are characterized by a flat and open bottom from the body. As G. Tavamaishvili points out, the similar types of stands have been found mainly in Pichvnari and Ureki dunes.

Our reconnaissance team rescued a number of brilliant specimens from a monument destroyed by illegal sand miners. The new materials allowed us to confirm the previously expressed opinion that the sand embankments are the highly developed, original, consolidated tribal chapels of Colchian culture, where the religious rituals dedicated to the bulls and the sea gods were performed at certain times of the year.

§4. "Country of Kobuleti" is the ancient center of iron metallurgy

The study of Kobuleti "country" as one of the oldest centers of ferrous metallurgy is related to the history of the study of ancient Colchic iron metallurgy and it is based on decades of research conducted by renowned scientists and researchers of our country. Among them, it should be noted that the role and contribution of Ioseb Grdzlishvili and Davit Khakhutaishvili in the study of the presented issue is special. Today, the scientist, my supervisor, Professor Nana Khakhutaishvili, continues to work on the same problem.

In the microregion, based on the materials identified and studied in the Cholok-Ochkhamuri dual-river area, it is possible to describe the data of the workshops with more or less accuracy. Each center was represented by one, two or three workshops, which included a stove, a light wooden shed, a composite table for the primary processing of pig removed from the stove, a site for storing and rising the stocks of refractory clay, as well as the site for dumping production waste. According to the Professor, D. Khakhutaishvili, each workshop had a set of metallurgist tools: wooden, stone and iron hammers, hooks and devices to remove the melted-chilled mass from the stove, etc. As the researcher points out, unfortunately they could not be detected in the studied areas, the reason for which seems to have been the seasonality of the metallurgical activity - the craftsmen did not leave the work tools on site.

A noteworthy fact is that the iron smelting, workshops, as usual, were located on the hills and knolls near small or large ravines. As the Professor D. Khakhutaishvili notes, such an exposition should have had both economic and technical justifications: it was easy to get rid of production waste and it was convenient to supply the water necessary for production.

The industrial center of Choloki-Ochkhamuri mainly seems to be one of the monuments of the later periods. This period is probably limited to the X-VII centuries B.C. For almost two decades after D. Khakhutaishvili's death, no serious study of the ancient centers of iron metallurgy in Kobuleti has been carried out. In 2019, together with my supervisor, the scientist Mrs. Nana Khakhutaishvili, we decided to carry out new reconnaissance work in the presented micro region, during which we came across a very remarkable new monument in the village of Jikhanjuri.

The reconnaissance team moved some several different-sized fragments of clinker to the Kobuleti Museum for further study. As it is known, the iron smelting workshops found in the village Jikhanjuri were called "Jikhanjuri I", "Jikhanjuri II", "Jikhanjuri III" and "Jikhanjuri IV" by I. Grdzlishvili and D. Khakhutaishvili. We did not violate the proposed names of the monuments and conditionally named the newly discovered monument "Jikhanjuri V".

After study of "Jikhanjuri V", it became obvious that the micro region had all the prerequisites necessary for development of ancient ferrous metallurgy: the forest on the slopes to the south-east and south-west of the monument would provide the workshop with fuel material; at a distance of 650-700 m from the monument, the Choloki River flows from east to west, which is joined from the left by cold waters collected and flowing in small ravines.

The nearest source is there in the wild place 20-25 m away from the monument, where the endemic vegetation is almost intact; there was a fairly large supply of refractory and hardly meltable clay. Among them is Tsetskhlauri clay, the melting temperature of which is in the range between 1200⁰-1660⁰. It is noteworthy that the locals still use these clays in the mortar prepared for the construction of fireplaces and their chimneys. It is noteworthy that the line rich in such clays runs along the entire length of the subtropical foothills of the Greater and Lesser Caucasus; there is a large number of magnetic sand at the coastal zone; Ureki magnetic sands are also of the particular interest, which, after flotation, are distinguished by the high degree of iron-containing ores. It should be noted that Georgian iron ore deposits are grouped according to their territorial location into several main areas: Adjara-Trialeti, Guria-Samegrelo, Racha-Svaneti, Imereti and Abkhazia.

Thus, by studying the monument we discovered in the village of Jikhanjuri, we can confirm the previously expressed view that each iron melting workshop was an independent, self-sufficient unit with all the conditions for the development of iron metallurgy for many centuries, from ore mining to iron production.

Chapter II.

"Country of Kobuleti" - the contact zone of Greek and Colchian civilizations

The "country" of Kobuleti is a region of the Kartvelian world where we can trace different periods of human life, including antiquity.

The monuments of the ancient period of the microregion include the former city of Kobuleti-Pichvnari, Tsikhisdziri complex,

The material of the relevant period of the hill-settlement of "Namcheduri", the material found at the territory in the vicinity and at the riverbeds of the river Choloki and river Ochkhamuri, etc.

One of the most important issues in the ancient history of Colchis is the great Greek colonization and contacts with the outside world. It is noteworthy that several reasons for Greek colonization are mentioned in foreign historiography: they are the trade expansion and agrarian colonization. Recently, it has been suggested that Greek colonization may be triggered by several factors at the same time. According to some scholars, in the early stages of Greek migration this factor may have been an interest in metals (gold, iron).

The material evidences reflecting the pre-colonial relationship between ancient Colchis and the Achaean-Hellenic world have not yet been obtained. However, it is natural that inter-tribal relations date back to ancient times, which must be reflected in Greek mythology. Systematic, regular contacts are established in the archaic era, when as a result of the great Greek colonization, Greek settlements also appeared on the eastern Black Sea coast. The number of detected materials increases even more in the middle of the VI century B.C. and especially in the second half. It seems that Greek newcomers gradually emerged alongside the local settlements. The emergence of these settlements contributed to the further advancement of the local population.

The example of Kobuleti-Pichvnari clearly shows the great role played by these contacts in the socio-economic development of the local population. As it turns out, the micro region was one of the most important parts of the meeting of the Colchian and Hellenic civilizations on the eastern Black Sea coast, which led to continuous relations with various centers of the ancient world for centuries.

An interesting conclusions and additional clarity were provided by the quite diverse and numerous new archeological materials collected and preserved in the Kobuleti Museum, which were collected by the Monitoring and Discovery Team of the museum in 2013-2019.

It is possible to express some of our opinions on certain issues around the history of cultural-economic relations with the outside world of Kobuleti "country". E.g. in the microregion, along with local ceramics, the imported ceramic containers and pottery, which allows us to keep an eye on the international trade-economic and cultural ties of both - Old Colchis and the presented micro region. From the first half of the 4th century B.C. in Kobuleti-Pichvnari as well as in Athens, relations with other maritime trade and transit centers seem important.

The materials found in the basin of the river Ochkhamuri, in our opinion, should not belong to "Namcheduri" and "Cholokispira" hill-settlement. We think that the mentioned ceramic materials must have belonged to a hitherto unknown residence or workshop, which is located on the left bank of the Ochkhamuri River, near the ancient monument of Kobuleti-Pichvnari - "Napurvala" Colchian necropolis.

The accumulation of newly discovered ceramic production in the Black Sea in the ancient period must have been related to sailing as well as fishing, which is considered a seasonal activity. The Eastern Black Sea coast has long been regarded as a safe and economically profitable crafts zone;

We think that the subject of independent research should become the quite interesting material collected by us, which are the toponyms of settlements, districts, big or small rivers of Kobuleti municipality, about some of which are discussed in this dissertation.

Chapter III.

The "Country of Kobuleti" in the early Middle Ages

In 2013-2019, the Kobuleti Museum Monument Monitoring and Discovery Reconnaissance Team collected new materials and information related to the less studied and hitherto unknown monuments in the micro region.

Petra-Tsikhisdziri. One of the most prominent monuments of the early Middle Ages is the Petra-Tsikhisdziri complex discovered in the territory of the micro region. The period of the greatest development of this settlement is IV-V centuries A.D., when a rather important urban type of settlement is formed with developed workshop production. The basilica found here is thought to have been the first episcopal see of the region. Interesting information about the Episcopate of Petra is preserved in the ecclesiastical lists of the Patriarchate of Constantinople – in the so-called “Ecthesis”.

Petra-Tsikhisdziri Basilica with its exquisite plans and proportions is close to Bichvinta three-nave basilica. The latter is influenced by the cultic architecture of Constantinople. As we can see, the patterns and requirements of Byzantine architecture were not unfamiliar to the builders of Tsikhisdziri basilica. However, there is no doubt that Tsikhisdziri Church was one of the organic links of pre-Christian Georgian basilicas. The church buildings in the Petra-Tsikhisdziri complex are characterized by a certain tradition, which is first of all manifested in the apse-shaped representation of the church altar.

Alambari Fortress. The Alambari Fortress or Mamuka Fortress is located to the northeast of Petra-Tsikhisdziri, on the right bank of the river Achkva, on the highest hill of the village Alambari, called the “Tsikhiskeli”.

We have not yet got the qualified archaeological and historical research on the Alambari Fortress; the condition preserved on the monument, the arrangement of the preserved walls gives us a basis to share V. Beridze’s view and consider the opinion that the prison should be renovated several times. As I. Sikharulidze noted, activation of its functional load dates back to the late Middle Ages, the Ottoman period. The interesting geographical location of the fortress

in relation to Petra-Tsikhisdziri allows us to assume their common strategic purpose, because the castles are located on one diagonal and face each other.

Elia Fortress. Another fortification monument of Kobuleti "country" of strategic importance is the Elia Fortress, which is erected on the rocky mountain of Elia, east of the Alambari Fortress described above by us, with its interesting geographical location and architectural style. The fortress is less explored. This may have been due to its inaccessibility.

We decided to bring more clarity to Elia Fortress. The reconnaissance expedition conducted by the Kobuleti Museum managed to climb the monument, measure and photo fix the survived parts, study the art of construction, determine the area of the inner fortress. The areas adjacent to the monument and the roads were identified and studied as well. The fortress overlooks the Kintrishi Valley and is connected to Chakhati settlement of feudal age by the internal road. The pastures of Zeniti and Alambari fall apart like a palm. By internal roads it is connected with the settlements of Achkvistavi and Zeniti. From the north-eastern part, it is possible to get connected with Achi Fortress. Thus, in our view, the Alambari, Elia and Achi Fortresses must have been connected with one of the most important military-political centers of the Eastern Black Sea - the Petra Fortress, and were therefore part of a unified defense system.

New information from Achi Fortress. An interesting monument of the micro region is Achi Fortress or "Tsikhia" (the locals refer to the historical monument as such), which is located in the village of Achi, one of the oldest settlements in the Kakuti community of Kobuleti Municipality, on the hill between the river Achistskali and the river Tsikhiastskali, near the confluence, 340 m above sea level. The river Achistskali, as well as the river Kintrishi and river Bzhuzhistskali, originate in Sarbiela Mountain; while the river Tsikhiastskali originates in the mountain Sanislobo and joins the river Achistskali to the south-west of the Achi fortress. The information preserved about this monument is also incomplete.

The reconnaissance expedition conducted by the Kobuleti Museum in 2018-2019 studied the monument. Its survived parts were measured and photo fixed; due to the difficult terrain conditions, it was possible to determine the area of the fortress with more or less accuracy. The environment in which the remains of "Tsikhia" is represented is covered with dense vegetation, which is why the remains of the fortress on a high hill are almost invisible from afar. From the northeast, the natural threshold is the bed of the river Achistskali and the steep slopes on its shore; from the southeast - the river Tsikhiastskali and a stiff slope that is very different from the northeast. In our opinion, Achi Fortress together with Elia-Alambari-Petra-Tsikhisdziri formed a unified defense-strategic system

New information about Tetrosani Church. Tetrosani St. George's former church is an interesting cultic model of the micro region of early Middle Ages, reached to us. The unfavorable condition of the monument makes it difficult to determine the architectural type of the shrine. The survived remains of the temple make it possible to assume that the building must have been of the hall type, with a remarkable tilt. Judging by the location of the survived

walls former church of Tetrosani, it is turned from east to north. It is a sad fact that one of the oldest Christian monuments not only of our micro region but of the region of modern Adjara as well, which at the same time preserves the history of the pre-Christian period (which we will not discuss in this dissertation because it is the subject of scientific research and discussion), is actually destroyed by its cultural strata nowadays.

Chapter IV.

"Country of Kobuleti" in the developed Middle Ages

New materials from the former church of Khinotsminda. One of the outstanding monuments of the micro region is the developed former church of Khinotsminda of Middle Ages. The church complex is located 44 km east of the city of Kobuleti, in the gorge of the river Kintrishi. The settlement where the monument is presented was referred to as Zemo Khino during the Soviet period. The head of the Father's Monastery named after John the Baptist of Khinotsminda, the Hegumen Evdemoz Diasamidze, together with the local population and self-government representatives, did a great job to return the historic name to the historic settlement. Historically, the establishment of the Diocese of Khinotsminda should have taken place after the centers of Lazika, including the Episcopate of Petra, ceased to exist.

Archaeological expedition on the former church of Khinotsminda in 1989-1990 was carried out by the staff of the N. Berdzenishvili Scientific-Research Institute of Batumi: G. Tavamaishvili, N. Khakhutaishvili, I. Iashvili, G. Totochava, etc. The expedition studied both the ruins of the temple as well as the area of the fenced yard. The temple, according to experts, was originally a three-nave basilica, which shows the signs of Georgian basilicas of the late period. However, later, according to the construction technique and the nature of the stone pile, it was suggested that the church was close to the Georgian architectural designs of the VIII-IX centuries.

In 2017-2018, together with the representatives of Batumi Shota Rustaveli State University, Niko Berdzenishvili Institute and Kobuleti Museum, studied the former temple of Khinotsminda. Remains of buildings south of the temple were described. In our opinion, it should have been one of the cellars with its functional load. In the very first storeroom (we conditionally called it part of the unified auxiliary building), we came across two pitchers stacked parallel to each other, 1.5 m away from the south wall. Unfortunately, the pitchers did not survive, which seems to have been the "creative" result of the tourists' negligence. Later, the damaged parts of the pitchers were taken to the Kobuleti Museum for survival and study. The clay pottery with reddish-pink clay pan, found on the outside wall of the temple in 2014, at a depth of 0.7 m from the outside, was also taken to the museum, which we believe was a hand-made (altar chalice) drinking vessel.

New information from the former temple of Achkvistavi. The village of Achkvistavi is located 600-650 m above sea level, at the right bank of the river Achkva, at the personal plot of

the wine-cellar keepers. During the Soviet era, the area of the former temple was first terraced, and later a citrus plantation was planted there, which led to the almost complete destruction of the historical monument.

In February 2017, the Kobuleti Museum was contacted by Avtandil Memarne, a resident of Achkvitavi, who presented the coins found in his plot (two silver coins). One of the silver coins found in Achkvitavi, as it was later determined, turned out to be the Kirmaneuli Tetri, which was a Western Georgian silver coin minted in the XIII-XV centuries. The similar money was mined in very small quantities by us. Therefore, the discovery of Achkvitavi is of great importance in this regard. Until now, coins from Kobuleti Municipality were known only in the seaside sector: Tsikhisdziri, Kobuleti, Bobokvati, Pichvnari. The new findings even showed that cash flow and trade relations had developed in the depths of the region as well. The second coin was the Ottoman Akçe. In the same year, the Kobuleti Museum studied the Achkvitavi former temple and the surrounding area. Pieces of pitchers were found in the pit cut for agricultural purposes in the south-eastern part of the hill. Several fragments were removed and transferred to the Kobuleti Museum. Fragments of various pottery were also found here. Presumably, the identified material must have belonged to the high developed Middle Ages. We aimed to study of the hill of the former temple thoroughly as a future work, however, it should be noted that both numismatic and ceramic materials have given us a very significant and clear idea about the church in Achkvitavi and, presumably, the cellar of the same church.

New information from the former temple of Sameba. In the spring of 2017, the Kobuleti Museum together with the Batumi Archaeological Museum launched a joint reconnaissance expedition in the historical gorges and villages of Kobuleti Municipality. The expedition, along with other monuments, explored the remains of a church near the tomb of famous Gulo Kaikatsishvili on a hill on the left bank of the village of Kveda Sameba, 6 km from the left bank of the Kintrishi Gorge, 6 km from Kobuleti. According to locals, the church must have been functioning before the Ottoman invasion. The specialists consider the church to be a sample of developed Middle Ages. The place of the former temple was a small single-nave chapel with an entrance from the west. According to the nature of the wall structure, some specialists connect the construction of the church with post-XIII century period. Based on the newly discovered materials, it is possible to assume that the place of former temple and its antiquity must be one of the oldest shrines among the Christian cult monuments of the micro region. However, at this point we will refrain from its exact dating until a more detailed study of the monument. According to the newly discovered materials, it is possible to assume that the former temple and its antiquities must be one of the oldest shrines among the Christian cult monuments of the micro region. However, at this point we will refrain from its exact dating until a more detailed study of the monument.

Roads and road structures. As it is known, the Eastern Black Sea has been considered since ancient times as one of the shortest and safest sections for both sea and land

transportation. The highways passing through it have been used to travel from southern countries to the north and vice versa, from north to south. The mentioned road, unequivocally, together with the military-political functions, played a great role in establishing both - mutual internal and external transportation, build the trade and cultural relations. One of the main thoroughfares of the micro region, which ran through the gorge of the river Kintrishi, seems even more important in the developed Middle Ages.

As in other historical gorges of southwestern Georgia, here we have the stone arch bridges on one of the main highways of the micro region. These were the very bridges that traders and travelers from the north-west of our country and neighboring countries used to travel and move to the territories of Tao-Klarjeti and Asia Minor. The vast hydrographic network of Georgia determined the construction of roads, bridges and other road structures. To build bridges, our ancestors carefully chose the narrow and easily accessible places of the gorges. At first, wooden logs were used to cross small and large rivers, but then they began to build more complex wooden girder bridges instead. Along the development of bridge construction, wooden bridges are replaced by stone bridges. The main part of the old stone arch bridges - the arch is mostly made of raw stone slabs, without any architectural jewelry. The lime solution was used as the bonding material. The masters of the construction of the bridges faced great difficulties in arranging a pier in the middle of the river due to the rapid current. Therefore, they tried to build the passages with single span. The outline of the covers is interesting, they are sometimes semicircular, sometimes box-shaped (parabolic), sometimes arrow-like or even flat. Such bridges are mostly characterized by the use of cheap quarry stone and mortar instead of the carved stone. From a technical point of view, the negative feature of stone bridges is that the stone structure works well only on contraction, that is why the stone bridges can only be arched. As for the size and width of such bridges, it depended on the nature of the transport.

According to our data, there are about 35 bridges in Adjara today. Most of them are destroyed, and up to fifteen bridges are relatively well preserved. Among them 2 bridges (preserved) are located on the territory of Kobuleti municipality; in the gorge of the river Kintrishi – one connecting Varjanuli and Tkemakaravi and the other - Tskhemvani arched bridge.

The topography of the stone arched bridges looks interesting; they are concentrated in the territory of modern Adjara, as well as in the historical Tao-Klarjeti and Chaneti-Lazeti. The art of building bridges presented here is almost the same.

Several small and large branches of the Silk Road passed through the "country" of Kobuleti and we think that due to the need to protect this route, the fortresses and watchtowers were built on all strategic places - Mamuka Castle, Elia Castle, Achi Castle and so on.

Conclusions

The presented paper includes the historical-archeological research of Kobuleti "country", one of the interesting micro regions of South-West Georgia, which is based on both previously discovered and newly obtained material. The sources, materials and historiographical data presented in the paper allow us to trace the history of the development of the region from the ancient times to the Middle Ages.

During the preparation of the dissertation, together with the scientific supervisor, consultants and Professor Amiran Kakhidze, we planned to continue the work started by Professor Davit Khakhutaishvili, which was not completed due to the death of the scientist. Based on the new material, we tried to study the contribution of Kobuleti as a micro region and its participation in each stage of the historical development of the region. Our research is based on both published as well as unpublished and new material discovered by us, on the basis of which we present the results obtained.

Chapter I.

Neolithic Age. Our goal is to continue the work started by scientists and enrich it with new materials – achieved, we found and confirmed existence of water supply system head buildings previously identified on the Kobuleti Early Neolithic monument; the new circumstances revealed in the process of research have given us the opportunity to bring more clarity in relation to the Early Neolithic monument of the village Kobuleti previously studied by Sergo Gogitidze, including:

1. Surveys conducted by Sergo Gogitidze confirmed that the area of Kobuleti Early Neolithic settlement was located in the south-western part of a modern residential house, south of the large canal running from east to west of the residential plot. The location and direction of the 4th water supply system, newly identified by us provide us with evidence that the area of distribution of this settlement is much wider and somewhat wider both in the north-east direction and in the north-west;

2. The abundance of stone tools we found on the monument allowed us to confirm that the ancient inhabitants of the microregion, in addition to flint and obsidian, extensively used cobble stone raw materials, which were present in small quantities in previously studied materials. This new circumstance even points to the genetic relationship of the early Neolithic inhabitants with the late Mesolithic traditions.

3. It is a proven fact that most of the Early Neolithic settlements are located in or closer to older, Mesolithic-era former settlements. To the south of the previously studied settlement, we discovered a cave on a rocky slope, about which we do not find direct or indirect information in scientific circulation, and which, in our opinion, can be considered as evidence of continuous life. A more detailed study of the monument is planned in the future.

Eneolithic - Early Bronze Age. The Eneolithic culture of the micro-region, which is considered to be the upper chronological boundary of the final stage of the Late Neolithic culture, was represented by very scarce material. Newly discovered materials by the Kobuleti

Museum in 2013-2019 somewhat enrich the previously created image. Including: manual grinder from Choloki - should have been used to process the food crops; stone bowl from Kokhi points to its multi-functionality. In addition to processing the food crops it may have been used in the metal industry for pounding the fluxes or for other purposes.

Unfortunately, the remains of the Eneolithic settlement have not been found in the region yet. Researchers suggest that the monuments of this period should be located quite deep, at a depth of 20-30 meters, and to find them is associated with great difficulties.

Early in the Bronze Age, one of the first confirmed settlements was Ispani peatland settlement. As for the mountainous settlements of the micro region, only few materials were presented here: e.g. bronze axe as fixed in the village of Achkvitavi. The existing image was enriched by the new materials discovered by us: we discovered the miniature bronze axe near the confluence of the river Kintrishi and the Black Sea, on the riverbed, on the newly formed silted peninsula; in order to keep an eye on the development of pottery-making and agricultural fields of the micro region, the discovery of the barrel-like pottery and fragments of Colchian pitchers in the Choloki basin is very important; Choloki group materials include basalt stele from the village of Leghva, which was found in the riverbed near the confluence of the river Tskhraona and the river Skura. The curved spiral of the stele must have been a cosmogonic sign of great importance to the population of the period represented by the micro region.

Thus, based on the new materials we have discovered, we are able to complete the picture of the economic and spiritual life of the population living in the microregion during this period.

Middle Bronze Age. No Middle Bronze Age monuments have been identified in the micro region so far. Thus, the new monuments discovered by the reconnaissance expedition of the Kobuleti Museum are very important, which are related to the copper-bronze mining activities in the "country" of Kobuleti.

ate Bronze-Early Iron Age. Newly discovered material in Kobuleti-Pichvnari dune settlement allows to express several opinions about the purpose of the monument: participation in metal production, religious worship or salt mining. At present, it is difficult to point out the priority of their function. The Late Bronze-Early Iron Age Colchis and the micro regions represented among them were good at plough farming, ploughing with metal ploughing equipment, bull and other cults, pottery-making, weaving, etc.

The "Country of Kobuleti" - the ancient center of iron metallurgy. The history of the study of the monuments in the "country" of Kobuleti and of the new materials discovered in the village of Jikhanjuri gave us the opportunity to reaffirm the previously expressed opinion that the micro-region had all the prerequisites for the development of ancient ferrous metallurgy. Each iron smelting workshop was an independent, self-sufficient unit that had all the conditions for the development of iron metallurgy for many centuries, from the extraction of ore to the production of iron.

Chapter II.

The "Country of Kobuleti" - the contact zone of Greek and Colchian civilizations. Based on the materials collected in 2013-2019, where imported ceramic containers and household pottery are presented along with local ceramic products, we have the opportunity to follow the international trade-economic and cultural ties of the presented micro region. On the basis of the study of the materials preserved in the Kobuleti Museum, we were given the opportunity to express the following opinion:

The new material found in the basin of the Ochkhmuri River, in our opinion, must belong to the territories areas adjacent to the ancient period monument of Kobuleti-Pichvnari "Napurvala" – Colchian cemeteries. The accumulation of ancient pottery in the Black Sea and their discovery there, in our view, must have been related to sailing, fishing, which is considered a seasonal activity, or other factors. The coastal shallow waters of the micro region are still considered a favorable zone for fishing.

Chapter III.

"Country of Kobuleti" in the early Middle Ages. During the present period, the coastal line of the micro region, as well as the foothills and mountainous areas seem to be densely populated. As it is confirmed, in parallel with the defense and road buildings, Christian cult buildings were being built in the micro region during this period. Among them was the Petra-Tsikhisdziri Christian shrine, as well as Tetrosani St. George's Church the new information about which allows us to assume that it was one of the oldest Christian shrines in the micro-region along with the cult buildings in Petra-Tsikhisdziri.

As for the fortification buildings of the micro region – Alambari Fortress, Elia Fortress and Achi fortress - due to their distinctive strategic location, we believe, should have been connected to the Petra Fortress, as an important military information points, an integral part of the unified defense system.

Chapter IV.

"Country of Kobuleti" in the developed Middle Ages.

A) The new information and materials obtained about the Khinotsminda shrine allow us to more accurately determine the period of functioning of the temple, as well as to determine the existence of an ecclesiastical wine cellar there;

B) The local and foreign silver coins found at the territory of Achkvitavi former temple allows us to assume that the temple should have been one of the important centers of the Diocese of Khinotsminda;

C) According to the results of the reconnaissance expedition conducted by the Kobuleti Museum on the territory of the former Holy Trinity Cathedral, we were able to confirm that it, together with the Achkvitavi Church, must have been one of the important centers of spirituality in the Khinotsminda Diocese;

According to "Kitrishi" medieval handbook, we have determined that the temples of Achkvitavi and Trinity mentioned above were built under the name of St. George in his time.

D) As for the roads and road structures of the microregion, as it is known, the Eastern Black Sea region has been considered since ancient times as one of the shortest and safest sections for both sea and land transportation. The reconnaissance expeditions conducted by the staff of the Kobuleti Museum in 2013-2019 confirmed and significantly highlighted the role of roads and road structures of the Kobuleti "country" in both - the local and international transportation.

We have found new information about the Kobalauri arched bridge over the river Kintrishi and the arched bridge over the right tributary of the river Kintrishi - Sagebauri Gorge.

As we can see, the new archeological materials and accidental discoveries obtained during the archeological excavations in the micro-region have allowed us to trace the continuous history of life and development of the people of this region from ancient times to the Middle Ages and to reveal the contribution of Kobuleti "country" to the historical development of the region.

Published Articles:

1. R. Takidze – “Kirmaneuli Tetri from the village Achkvistavi”, South-West Georgia (History, Archeology, Ethnology) Collection of the International Scientific Conference; Universal Publishing House, Tbilisi, 2016, ISSN 2298-0776;
2. R. Takidze – “New Materials of Eneolithic Age from Kokhi”, Batumi Shota Rustaveli State University, Niko Berdzenishvili Institute, Papers XV, Batumi Shota Rustaveli State University Publishing House, Batumi, 2019;
3. R. Takidze – “New Informatio about Tetrsoani Church”, International Scientific Journal “INTELLECTUAL”, Georgian Social Academy of Young Scientists, N40 , 2020, ISSN 1512-2530 .

Conferences:

1. R. Takidze - "Amber Road", International Scientific Conference Lithuania and Georgia from the retrospective of 520; October 17-18, 2015
2. R. Takidze - "On the issue of Stone Age monuments of Kobuleti country", South-West Georgia (History, Archeology, Ethnology) International Scientific Conference; Batumi 15-16 September 2016;
3. I. Varshalomidze / R. Takidze - “Kirmaneuli Tetri from the village Achkvistavi”, South-West Georgia (History, Archeology, Ethnology) International Scientific Conference; Batumi 15-16 September 2016;
4. R. Takidze - "Early Medieval Monuments of Kobuleti", International Scientific Conference of the Lithuanian Language and Culture Center of the Georgian Technical University; Tbilisi, October 11-12, 2018